

ROMANANÊ DENİZ GUNDUZÎ DE TEMAYA MERGÎ

Pınar YILDIZ

Unîversîteya Artukluyî ya Mêrdînê, Enstîtuya Ziwananê Ganîyan yê Tirkîya,
Şaxê Mayzanistê Ziwan û Kulturê Kurdan,
pinaryildiz@artuklu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-8175-0879>

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Makale Geliş Tarihi: 12/02/2024

Accepted / Kabul Tarihi: 19/06/2024

<https://doi.org/10.26791/sarkiat.1435930>

Romananê Deniz Gunduzî De Temaya Mergî

Kilmvate

Destpêkê tarîxê edebîyat û hunerî ra mefhûmê mergî zafê berhemanê hunerî ser o tesîr kerdo. Fikrê fanî-bîyayîşê insanî bi xo eşkîno sey welidnayîşê berhemanê hunerî pênase bibo. Seba hemverê na fanîti de vindertişî huner bi xo yew rayer û çare yo. Zafê berhemanê edebîyan de merg sey temayêka binge-yêne ameyo şuxulnayene. Seba felsefeyî zî mîyanê wextî de ewnîyayîşê cîyayî vejîyayê meydan ke perspektîfanê cîya-cîyayan ra ewnîyayê mefhûmê mergî ra. Reyna goreyê dewranê tarîxîyan bîlhesa dewranê modernan de, mergî ‘kedîkerdişê’ xo yo tebîî vindî kerd, sey çîyêkê viraşteyî ame vînayene, merg bî ‘wehşî’ û mîyanê cûya rojane ra îzole bî û mîyanê komelî de cayê mergî bedilîya. Deniz Gunduz serra 2000î ra nat romananê xo weşaneno û ewro bî hîrê romananê xo edebîyatê kîrmanckî (zazakî) mîyan de cayêko muhîm yê romananê ey est o. *Kilama Pepûgî* (2000) romano verên yê Gunduzî yo. Badê nê romanî ey bî romananê xo yê bi nameyê *Soro* (2010) û *Kalaşnîkofî* (2013) romannuştoxîya xo domna. Ma na xebate de, her hîrê heme romananê Deniz Gunduzî de, kewtî rêçanê mergî dima. Ma hewl da ke romananê Deniz Gunduzî de şuxulnayîşê temaya mergî ser o vinderê. Ma do nê romanan de mana, şidet û hukmê mergî ser o vinderê û mefhûmê mergî, unsurê serekeyê romanan ra karakter, mekan, wext, mûnîteyî ser o senîn hewa tesîr kerdo, bimojnê ra.

Kilîçekuyî: Romanê Kîrmanckî (Zazakî), Merg, Deniz Gunduz, *Kilama Pepûgî*, *Soro*, *Kalaşnîkof*.

Deniz Gunduz’ün Romanlarında Ölüm Teması

Öz

Edebiyat ve sanat tarihinin başlangıcından itibaren ölüm mefhumu başat bir tema olarak birçok sanat dalını etkilemiştir. İnsanın fani olma gerçekliği adeta sanat eserlerinin üretimindeki temel itkilerden biri haline gelmiştir. Sanat bu faniliğe karşı koymak için üretimsel bir yol ve yordama bürünmüştür. Birçok edebi metinde ölüm tema olarak kullanılmıştır. Felsefe tarihinde de zaman içerisinde ölüm mefhumuna farklı perspektiflerden yaklaşan farklı bakış açıları ortaya çıkmıştır. Yine tarihi süreç içerisinde özellikle modern dönemlerde ölüm tabii ‘evcilliğini’ yitirerek, ‘vahşileşip’ ötekileştirilerek ölümün toplum içerisindeki yeri ve konumu değişmiştir. Deniz Gunduz 2000 yılından itibaren romanlarını yayımlamaktadır ve bugün yayımlanan üç romanıyla Kîrmanckî (Zazakî) romancılığı içerisinde yazarın önemli bir yeri vardır. *Kilama Pepûgî* (2000) yazarın ilk romanıdır. Bu romandan sonra yazar *Soro* (2010) ve *Kalaşnîkof* (2013) adlı romanlarıyla roman yazarlığını sürdürmüştür. Bu çalışmamızda Deniz Gunduz’ün romanlarında ölüm temasının izlerini sürmeye çalıştık. Bu romanlarda ölümün anlamı, hükmü, ölümün şiddeti gibi kavramları ve ölüm kavramının kendisinin romanların temel unsurları olan karakter, mekân, zaman, kurgu gibi unsurları üzerindeki etkilerini göstermeye çalışacağız.

Anahtar Sözcükler: Kîrmanckî (Zazaca) Romancılığı, Ölüm, Deniz Gunduz, *Kilama Pepûgî*, *Soro*, *Kalaşnîkof*

The Theme of Death in Deniz Gunduz’s Novels

Abstract

Since the beginning of the history of literature and art, the notion of death has influenced many branches of art as a dominant theme. The reality of human mortality has become one of the main impulses in the production of works of art. Art has taken on a productive way and procedure to resist this mortality. Death has been used as a theme in many literary texts. In the history of philosophy, different perspectives that approach the concept of death from different perspectives have emerged over time. Again, in the historical process, especially in modern times, death has lost its natural ‘tameness’, has been ‘brutalized’ and otherized, and the place and position of death in society has changed. Deniz Gunduz has been publishing her novels since 2000 and has an important place in Kîrmanckî (Zazaki) novelism with his three novels published today. *Kilama Pepûgî* (2000) is the author’s first novel. After this novel, the author continued his novel writing with the novels *Soro* (2010) and *Kalaşnîkof* (2013). In this study, we tried to trace the theme of death in Deniz Gunduz’s novels. In these novels, we will try to show concepts such as the meaning, judgment and severity of death and the effects of the concept of death on the basic elements of the novels such as character, space, time and fiction.

Keywords: Kîrmanckî (Zazaki) Novelism, Death, Deniz Gunduz, *Kilama Pepûgî*, *Soro*, *Kalaşnîkof*

DESTPÊK

Destpêk ra heta ewro mergî sey temayêka binge-yêne bala zafê nuştoxan û hunermendan anto. Sey heme edebîyatê dinya na temaya mergî bala zafê nuştoxanê kurdan zî anta. Şîire, hikaye û romananê kurdî ra her yewe de bi şekilêkê cîyayî na tema xo mojnena ra. Edebîyatê klasîkî de, bi ewnîyayîşê tesewufî merg sey metaforêkê “xoresnayîşê waştîye” yanî “xoresnayîşê Homayî” bi xo yo. Coka nê metnan de merg sey şînek ney sey veyveyêk, sey roja xilasî teswîr bîyo. Zafê nuştoxanê kurdan dewrê modernî de edebîyat sey dej û derdê miletê xo mojnayîş, neheqî û zulm ê ke ameyê şarê kurdî ser bi terzêko realist derûdormeyê babetanê komelkîyan de mojnayo ra. Coka edebîyatê kurdî de çî şîire, çî hikaye, çî roman zafê berhemana ra vengê şuwareyan berz beno, helmê mergî nê berhemana ra vila beno. Zafê nuştoxanê modernan bi terzêkê realistî zafê meseleyê komelkî yê ke derûdormeyê mergî de, kiştîş de, qesas û heyf girewtîş de çerixîyenê sey babetanê serekeyan berhemana xo de mûnitê.

Her di romananê xo yê verênan de Deniz Gunduz, bi terzêkê realistî meseleyanê komelkîyan ser o vinderto. Romanê xo yê peyênî de zî ey reyna nê meseleyê komelkî û tarîxî bi terzêkê hîna cîyayî, bi terzê sayinsfîkşîni nuştê. Nê her hîrê heme romanê de zî nuştoxî meseleyê tarîxî û komelkî derûdormeyê şîdet û wehşetê mergî de mûnitê. Berhemê ey ê edebîyî tenya sey babete, mûnite û teknîkî balkêş nîyê, bi temayê ke şuxulnayê, terz û uslûbêkê ey o xoser est o. Çike romananê kirmancî de hetê babete û tema ra wexto ke merdim ewnîyeno ci ra babete û temayê hemparî yê komelkî tekrar benê. Aslanoğulları û Çiftçi izah kenê ke merdim romanê de rastê mîtolojî, bawerî, meseleyê tarîxî, tîkîlîyê komelkî, pîrozkerdişî, şayî, rituelê dînî û urf û adetânê komelî zî yeno.¹ İbrahim Dagilma bala ma anceno ser ke romanê zazakî de yew kontekso *sîyasî, cematî û tarîxî* est o. Mewzûyê armenîyan, qirkerdişê Dêrsimî, serewedartişê Şêx Seîdî nê meseleyanê tarîxîyan ra yê.² Seke Bozkurt zî bala ma anceno ser zafane romanê kirmancî de temayê binge-yênî yê sey veyşanî, şer, asimilasyon û ziwanê dayike, macirîye, talan, merg, eşq, heskerdiş, erotîzm, îşkence, ters, heyfgirewtîş, temayê komelkî û şexsî ameyê şuxulnayene.³ Nê temayê binge-yênî yê ke cor ra rêz bîyê romanê Gunduzî de zî zaf zêde ameyê şuxulnayene. Goreyê Bozkurtî, Gunduz mûnitişê hedîseyanê xo temayanê şexsîyan û temayanê komelkîyan ser o virazeno. O bîlhesa romanê xo de temayanê sey asimilasyon, ziwanê dayike, meseleyê armenîyan, talan, şer, veyşanî, merg, macirîye, îşkence, heskerdiş, eşq, erotîzm, heyfgirewtîş û ters şuxulneno.⁴ Berhemana Deniz Gunduzî de destpêk ra yew teknîk, mûnite û amanco realist est o. Yanî berhemana ey de seke amanco (meqsedo) sereke mojnayîşê realîteya şarê kurdî yo. Ey na realîte ge-ge bi meseleyanê tarîxîyanê ke ci ra zaf zêde merg vila bîbî mojna ra. Ge-ge bi hedîseyanê tarîxê hîna nêzdî yo ke esasê xo de zaf çî zî nêbedilîyabî û reyna mîyanê komelî de tesîrê mergî zaf zêde bî, mojna ra. Ge-ge zî o bi teknîkêkê hîna modernî şîyêne demê vî-yarte yê ke mergî morê xo dabî heme cuye û nasnameyê şarî ro, mojna ra. Romanê Gunduzî de merg herçiqas sey temayêka binge-yêne hertim zereyê romanê de sey xeyaletêk bigeyro zî esasê xo de manaya mergî ca-ca bedilîyena û na temaya binge-yêne sey karakterêkê binge-yênî bi şekilanê cîya-cîyayan morê xo dayo romanê ey ro. Cêr ra ma do verê cû mefhûmê mergî ser o vinderê ke manaya nê mefhûmî mîyanê wextî de senîn bedilîyaya, mergî berhemana edebîyan ser o senîn tesîr kerdo, înan bimojnê ra. Badê cû ma do goreyê tarîxê çapbîyayîşê romanê nuştoxî nê romanê de şuxulnayîşê temaya mergî ser o vinderê û nê romanê bi nê ewnîyayîşî analiz bikê.

1. Mefhûmê Mergî

Destpêkê tarîxê edebîyatî ra mergî ge-ge sey yew efsûnî, ge-ge sey yew qehremanî morê xo dayo tarîxê edebîyatî ro. Esasê xo de tenya mîyanê tarîxê edebîyatî de ney hema-hema heme waranê hunerî de merdim tesîrê mergî vînenê. Schopenhauer izah keno ke “Merg perîya îlhamî ya rastikêne ya felsefeyî yo yan zî hêzê îlhamî yo û coka Sokratesî felsefe sey ‘amadekarîya mergî’ terîf kerdo.”⁵ Destpêkê tarîxê însanetî ra heta ewro mergî sey yew sirê pîlî bala însanan anto, înan ser o tesîr kerdo û cuya înan mîyan de sey sir û efsûnêkê nêasîyayeyî mendo. Însanî ge-ge hemverê nê sirî de bêçare mendê, ge-ge bi heme hêz û ganîtiya xo waştê ke hemverê mergî de vinderê coka ê dermanê nê derdê xidarî dima gêrayê. Destanê *Gilgamişî* û hikayeya *Lokman Hekîmî* nê gêrayîşî ser o awan bîyê. Wexto ke dostê Gilgamişî yo qedîm Enkidu yo wêrek mireno tersê mergî dekeweno pîzeyê Gilgamişî û o wext, o hemverê mergî de bêçaretîya heme însanan û însanetî vînenê. Gilgamişo wêrek o ke bêters hemverê her çî de sere wedarneno, mergê

1 Mehmet Aslanoğulları - Hasan Çiftçi, “The Denomination of Mother-Tongue, Characters Suffering Language Problems and Belonging in Selected Zazaki Novels”, *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, 8/16 (2022), 119.

2 İbrahim Dağilma, *Edebîyato Modern ê Zazakî (Dewir, Tewir u Mewzu)*, (İstanbul: Vir, 2022), 105.

3 Harun Bozkurt, *Hetê Awanî û Temayan ra Analîzê Romananê Deniz Gunduzî* (Mêrdîn: Unîversîteya Artukluyî ya Mêrdînî, Enstîtuya Ziwananê Ganiyan yê Tirkîya, Şaxê Mayzanistê Ziwan û Kulturê Kurdan, Tezê Lisansê Berzî, 2022), 4.

4 Harun Bozkurt, *Hetê Awanî û Temayan ra Analîzê Romananê Deniz Gunduzî*, iv.

5 Arthur Schopenhauer, *Ölümün Anlamı, açr. Ahmet Aydoğan* (İstanbul: Say, 2022), 50.

Enkiduyî de, bêçaretîya xo, bimerğîya/fanîtiya xo vînen: “Ax ez do bimir, qay ez do zî sey Enkiduyî biba? Dêr û qesawet dekwet zerriya mi, ez bi tersê mergî çol û yabanî de çerexiyena.”⁶ No ters û bêçaretî hende dest û linganê Gilgamişî girê danê ke o, Homaya sereke Îştare rê destanê xo akeno û dua keno: “Heme nîyaz û duayê mi sereka Homayan Îştare rê yê. Mi nê tersan ra bixelisne.”⁷ Xeliknayîşê însanî ra Habîl û Kabîlî ra nat merdeyanê xo temer-nayîş seba însanan yew nîşaneyê qîymetdayîş û hurmet/rêz mojnayîşî yo. Yanî xeliknayîşê însanî ra nat merdeyanê xo definkerdîş, rîtuêlê definkerdîş û şîn tepîştîşî erjeyêko berz dano însanî û na rewşe, însanî mehlûqatanê bînan ra abirrena. *Antîgonîyê* Sofoklîsî na temaya binge-yêne ya însanetî ser o awan bîyo.⁸

Dewrê Entîkî de însanî hemverê ê homayan de vindertêne û înan reyde şer kerdêne ke eksê însanan înan awa bê-merğîye şimitîbî. Nê dewrî de ferqê însanan û homayanê Dewrê Entîkî hema-hema çin o. Ferqê însanan û homayanê Dewrê Entîkî o bi ke însanî fanî bî la homayî bêmerg bî. Şerê Troya yo ke di şaheserî bexşê dinyaya edebîyatî kerdê esasê xo de tenya şerê troyayîjan û akayîjan nîyo heman wextî de no şer, şerê homayanê bêmergan û însananê fanîyan o. Destpêkê şerî ra heta peynîya şerî homayî zî terefdar ê.⁹ Her di destanê Homerosî¹⁰ zî bîlhesa Îlyada, qehremanî, şerwanî û mergî rê şuwareyêk û xelatêk a. Nê destanan de esasê xo de ma vînenê ke verê ra huqûqêkê herbî û mergî est o. Merdeyan rê gorêk/mezelêk kenayîş şerefê mergî ra û camêrdîya her di hetan ra yena ke ê zî mîyanê huqûqê şerî de yê. Nê sir û efsûnê însanetîyê pîlî îlham dayo zafê nuştuxan. Însanî bi serran o bi meraqê na nedîyariye qîlqîlyayê. Bîlasebeb nîyo ke Dante Îlahî *Komedya* ya xo de teswîrê cenet, cehenem û arafî keno.¹¹ Reyna kitabane pîrozan de zaf zêde teswîrê dinyaya bîne est ê. Fikrê nuştîşî bi xo yan zî bi vatişêkê hîna hîrayî fikrê vejîyayîşê hunerî bi xo hemverê na bêmecaliya fanîtiya însanî de çareyêk o, mergî ra remayîş o. Ê însanê verênê ke herinda destanê xo dêsane eşkeftan de (*Eşkefta Destan*, 13.000-9.000, *Arjantin*) verdaya, seke biwazê ma ra vajê, ma tîya yê/ma tîya bî, Helin Anter¹² manaya nê herindanê destan wina îzeh kena:

Merdîm ke ê herindan ra ewnîyeno, wayîrê ê destan seke yew çemî mîyan de bê û hema vajê fetesîyenê la reyna zî kenê ke xo awe ser o verdê, înan winî destê xo berz kerdî. Nê herindî, herindê estbîyayîşî yê, herindê ciwîyayîşî yê, herindê lebata mergî ra feletîyayîşî yê, nê herindî nawnenê ma ke êdî wayîrê destan çînî yê, nawnenê ma ke wextê xo de ciwîyayê, nişane yê, nê herindî sey goristanî verba ma de vinderte yê. Nê herindî waştîşê mergî ra remayîşî yê.¹³

Bi şekilêkê muceredî hetêk ra zî nuştîş û huner, bêmergî dima gêrayîş o. Însan ancax bi hunerî eşkeno bêmergîya bedenî berteraf biko û heta ke berhemê ci rîyê dinya ser o biciwîyê o bi xo zî bi nê şekilîya ciwîyeno. Çike seke Lévinas zî vano, “Merg o çî yo ke telafîyê ci çin o, nêşkîno apey de bêro. Merg xeripîyayîş o, çinbîyayîşê cewaban o.”¹⁴ Huner yan zî nuştîş nêşko bedenî apey de bîyaro zî bi saya huner û nuştîşî ruh û fikrî eşkenê heta peynîya na dinya bimanê û beno ke bi nê şekilîya bieşkîyo telafîyê mergî bibo.

Destpêkê tarîxê însanetî, huner û edebîyatî ra merg sey tewirêkê xoserî însanan û xoza (tebîet) reyde bi şekilêkê ‘kedîkerde’yî ciwîyayêne. Yanî esasê xo de merg zî qasê estbîyayîşê însanî û ganîtiya însanî gandar bî û estbîyayîşê însanî bi şekilêkê tebîî ancax bi mergî ya tamam bîyêne. Çike “Însanêk senîn ke yeno na dinya êdî seba mergî qasê xo îxtîyar o. Mecbûr bîyayîşê bîyene mecbûrê mergî bîyene yo. Merg mîyanê wextî de cayêk de nîyo la wext bi şekilêkê esasî seba ‘zu sein’ [estbîyayîş/bîyene], yanî seba ‘zu sterben’ [merg]î yo.”¹⁵ Seba estbîyayîş û rastîya însanî ganîti çiqas elzem bibo merg zî hende elzem û rastikên o. Na rastîya bêhêvîye, bêhêvîti û şînî ra vêş reyna zî hêzê cuye dana însanan ke seba estbîyayîşê însanan no hîs û na rastîye fikrêko dualist o. Yanî bi vatişê Baumanî “Merg mexlûbîyetê aqilî yo tewr pîl o.”¹⁶ La hemverê nê mexlûbîyetê aqilî de zî kes bawer nêkeno ke do rojêk o bi xo zî bimiro. Yanî aqilê ma, bi ma dano bawerkerdîş ke seke ma bêmerg ê û ma do çirey nêmirê. Goreyê Freudî binhişmendîya ma, mergê xo ra bawer nêkena seke o/a bêmerg ê têwgêrêna.¹⁷ Bauman hemverê na dualistî de tewgerê însanan wina îfade keno: “Ma wina ciwîyenê ke seke ma do qet nêmirê. Her şert û mercan de no serkewtişêko muazam o, hemverê aqilî de no

6 *Gilgamiş Destani*, açr. Sait Maden (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2022), 85.

7 *Gilgamiş Destani*, 85.

8 Sofoklîs, *Antîgonî*, açr. Tahirxan Giravî (Stenbol: Avesta, 2021).

9 Homeros, *İlyada*, açr. Azra Erhat - A. Kadir (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019).

10 Homeros, *Odyssea*, açr. Azra Erhat - A. Kadir (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019).

11 Dante, *İlahî Komedya*, açr. Rekin Teksoy (İstanbul: Oğlak, 2013).

12 : Helin Anter, *Sanat Yapıtlarında Ölüm Teması (Batman: Batman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Resim Anasanat Dalı, Tezê Lîsansê Berzî, 2018)*.

13 hêlîn, “Eseranê Hunerî de Temaya Mergî”, açr. Serhat Kiliç, *Ewro, Kovara Teorî, Huner û Edebîyatî* 4 (2021), 46.

14 Emmanuel Lévinas, *Ölüm ve Zaman*, açr. Nami Başer (İstanbul: Ayrıntı, 2021), 11-14.

15 Emmanuel Lévinas, *Ölüm ve Zaman*, 47.

16 Zygmunt Bauman, *Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri*, açr. Nurgül Demirdöven (İstanbul: Ayrıntı, 2018), 25.

17 Sigmund Freud, *Savaş ve Ölüm Üzerine Düşünceler*, açr. Saffet Emrem (İstanbul: Can, 2023), 38.

xalibîyetê îradeyî yo.”¹⁸ La no serkewtişê îradeyî seraser ruh û hişêko bêkeder û bêendişe nêdano însanan, hemverê mergî de ters, endîşe û melankoliyê însanan dewam keno. Çike însanî, mergî reyde bi hişmendîya fanîtiya xo ciwîyenê û keder, elem û endîşeyê na rastîye hertim pîzeyê înan de ya.

Mefhûmê mergî mîyan de taybetmendîyêka muhîme zî “xofedakerdiş” yan zî “xoqurbankerdiş” o. No “xofedakerdiş” yan zî “xoqurbankerdiş” zafane seba bêmergîya grûbêk (qefleyêk) a. Na grûbe eşkena grûbêka milî, dînî, yan zî siyasetî biba, coka merg eşkeno destanê îqtîdaran de bibedilîyo û bibo çek û hêzêko pîl. Fikrê neteweperwerîye bi xo zafane na taybetmendîya mergî ser o awan bîya. Seba bêmergîya milletêk û welatêk; xo û bedenê xo qurbankerdiş o, la ruhê qurbanî, netew û welat do heta û hetayî biciwîyo. La hetêk ra zî seke Lévînas bala ma anceno ser bêmergîya ruhî sey dogmatîzmêkê pozîtîfî seba ke sey “afyonê şarî” vîniyayêne neslêk bi guman nê fikrî ra ewnîyayo.¹⁹ Reyna zî no mefhûmê bêmergîya ruhî komelan û ewnîyayîşê înan ser o hende tesîrêko gird kerdo ke zafê reyî hêzdarane na kitleya cesedan ser o zaf çiyî awan kerdê yan zî rijnayê. Yanî bi vatişêkê bînî zafê îqtîdar yan zî medenîyetî na kitleya cesedan ra, meyîtan ra welidiyayê. Goreyê Canetti “Hîrê fenomenê muhîm û şinasîyî est ê ke kitleya/loda cesedan virazenê. Nê fenomenî nê yê: herb, întixarê kitleyan û epîdemîyî. Armançê herbî o yo ke merdeyanê dişmenan ra lodêk virazo.”²⁰ Wextanê şerî de, bîlhesa şerê yewin yê dinya de merg êdî bi heme rastîya xo her cayê dinya de bî. Seke Freud bala ma anceno ser êdî merg nêşkîno bêro înkâr kerdene; însanî mecbûr mendê ke bawerî bi mergî bîyarê. Rast a zî însanî mirenê û wina tektuk zî ney zafane rojêk de des hezarî. Merg êdî tesadufêk nîyo.²¹

Mîyanê wextî de mergî, bîlhesa rojawan de, şekil bedilna. Seke Ariés îzeh keno seserra mîyanên de însanî aşî-nayê merg û merdeyan bî. La peynîya seserra 18. de merg û merdeyî seke mîyanê cuye ra bêrê dûrîkerdiş na aşînatî werte ra wedarîya.²² Êdî merdeyî nêweşxaneyan de sey ‘nêweş’ name bîyêne, verê cû senîn ke derheqê meseleyanê cînselî û zewqan de qiseykerdiş çiyêko eyb û şerm bî êdî ewro zî mergî ra, dejan ra behskerdiş eyb û şerm o. Verê cû domanan ra vajîyayêne ke ê zereyê kelemêk de ameyê dinya. La nê gedeyan peyê sereyê bawkalanê xo yê ke ganî ver de yê de heme ê xatirwaştîş peyênî dîyêne. Ewro êdî domanî qijekîya xo ra fîzyolojîyê eşqî musenê la wexto ke bawkalê înan bimirê û ê persê înan bikê înan ra vajîyeno ke o zereyê bexçeyêko vilikanê weşan de arisîyeno.²³ Seke Baudrillard îzeh keno “Îxtîyaran şekil bedilna, bîyê sey mehlûqatanê ke teberê însanetiye de yê û sînoranê normalîye ra ameyê eştene.”²⁴

Yanî seserra 18. de merg sey skandalêkê însanetî ame vînayene. Nê ra verê cû merg ‘kedî’ bî mîyanê cuya rojane de însanan reyde sey rastîya însanî bi şekilêkê zaf tebîî û ‘kedîkerde’ yî ciwîyayêne. Zafane mezêlê însanan zî zereyê hewş û bexçeyanê înan de bî. La seserra 18. de merg kedîkerdene ra vejîya û bî ‘kovî’. Êdî merg sey sucêk, cirmêk, qusurêk, gemarîniye ame vînayîş û coka mîyanê komelî de ame nimitîş. Merdeyî û merg mîyanê cuya moderne ra seke bêrê qewernayene, îzole bîyê.²⁵ Seke Elias îzeh keno, mîyanê metnanê edebîyan de zî bi şekilêkê hîna eşkerayî behsê merg û merdeyan bîyêne. La dewrê modernî de ne mîyanê edebîyatî de ne zî mîyanê komelî de na eşkeratî menda. “Cuye bena derg û merg hêdî-hêdî yeno taloqkerdene. Merdeyan û ê ke verê ganî de yê vînayîş êdî çiyê ke reze ra nîyo. Mîyanê cuya rojane de, merg zaf asan eşkîno bêro xovîrrakerdene.”²⁶

Temaya mergî bala zafê nuştox û şairan anta û înan berhemanê xo de ge-ge hemverê nê mefhûmî de sere wedarto, ge-ge bêçaretiya xo nawita, ge-ge merg seba înan bîyo metaforêko gird. Seke Victor Brombert²⁷ bala ma anceno ser temaya mergî berhemanê nuştoxanê sey Tolstoy, Thomas Mann, Kafka, Virginia Woolf, Albert Camus, Giorgio Bassani, J.M. Coetzee û Primo Leviyî de temayêka binge-yên a ke nê nuştoxan ser o tesîr kerdo. Helbet no tesîrkerdiş û sebebê ci nuştox ra nuştox, goreyê terz û uslûbê înan bedilîyeno la na temaya esasî nêbedilîyena.²⁸ Edebîyatî mîyan de hîna zaf merg wextanê herban de, bîlhesa herbê yewin û dîyin yê dinya, nuştoxan ser o zaf tesîr kerdo sey temayêka binge-yên ameyo şuxulnayene. Mîyanê tarîxê edebîyatî de mergê wextanê pandemîyan zî zafê nuştoxan ser o tesîr kerdo û berheman de ameyo mojnayene.²⁹ Bîlhesa dinyaya fikirîyayîşê seserra vîstine, seserra bîyayîşê

18 Zygmunt Bauman, *Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri*, 31.

19 Emmanuel Lévinas, *Ölüm ve Zaman*, 11.

20 Elias Canetti, *Kitle ve İktidar*, açr. Gülşat Aygen (İstanbul: Ayrıntı, 2023), 295-296.

21 Sigmund Freud, *Savaş ve Ölüm Üzerine Düşünceler*, 32.

22 Philippe Ariés, *Batı'da Ölümün Tarihi*, açr. Işın Gürbüz (İstanbul: Everest, 2015), 138.

23 Philippe Ariés, *Batı'da Ölümün Tarihi*, 84.

24 Jean Baudrillard, *Simgesel Değiş Tokuş ve Ölüm*, açr. Oğuz Adanır (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2021), 237.

25 Zygmunt Bauman, *Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri*, 184-190.

26 Norbert Elias, *Ölmekte Olanların Yalnızlığı Üzerine*, açr. Oğuzhan Ekinci (İstanbul: İletişim, 2023), 14.

27 Victor Brombert, *Fanilik Üzerine Düşünceler*, Tolstoy'dan Primo Levi'ye, açr. Akın Terzi (İstanbul: Kolektif Kitap, 2016).

28 Victor Brombert, *Mussing on Mortality: From Tolstoy to Primo Levi* (London: The University of Chicago Press, 2013).

29 Pınar Yıldız, “Berhemê Wextanê Pandemîyan û Merg”, *Ewro, Kovara Teorî, Huner û Edebîyatî*, 4, (2021).

felsefeyê estbîyayîşî yo. Çike na dinya, dinyaya herban, rijnayîşan, nêweşîyan, bêomîdî, merg û bêçaretî ya. Hetêk ra zî na dinya de însanî nasnameyê xo yo komelkî reyde nasnameyê xo yo ferdî zî kifş kerdo.³⁰

Seke aseno merg zafê hetan ra mefhûmêko komplike û tesîrdar o ke felsefeyî ra heta edebîyatî zaf hetê ci est ê. Fanîtiya însanî bi xo, yanî hişmendîya însanî ya ke heta roja ke bimiro mergî reyde ciwîyayîş; rîtuêlê temernayîşê merdeyan; şerî de temernayîşê heqê merdeyan yan zî merdeyan ser o muameleyo xirab; seba yew îdealî merdiş yan zî xofedakerdiş; dewrê modernî de îzolekerdişê mergî û merdeyan tayê hetê na babete yê ke merdim bi şekilêk nê meseleyan mîyanê metnanê edebîyan de zî vînenê. Mergî zaf hetan ra her hîrê heme romanê Deniz Gunduzî ser o zî tesîr kerdo. Nê romanê ke babeta xo meseleyanê tarîxîyan ra gêne înan de, merg êdî sey çiyêkê zaf rêze ra yo. Nê roman de merg, meyît û cesedî hende zêde yê ke merg bi şekilêkê tebîî êdî peynîya cuye nêano. Cêr ra ma do goreyê tarîxê vejîyayîşê romanê, romanê Deniz Gunduzî de mefhûm û temaya mergî ser o vînderê.

2. Romanê Kilama Pepûgî de Temaya Mergî

Romanê *Kilama Pepûgî* seba ke romanê dewrêk o û no dewr zî dewrêkê şerî yo sere ra heta peynî mergî morê xo dayo nê romanî ro. Nê romanî de merg sey yew qehremanê serekeyî paye û sereberzî bexşê qehremananê xo keno. Zafane zî merg û şîdetê mergî bi xo vileçewtî ya, wehşet o. Seke ma xebatêka bîne de îzeh kerdîbî dewrê nê romanî dewrêko qisawetî o. Sey zafê romanê tarîxîyan nê romanî de zî lej û şer, merg û talan sey yew karakterê serekeyî mîyanê romanî de gêrenê. Qisawetê nê wextî seserra xo ra yeno û no qisawet zereyê romanî de gêreno. Yanî peynîya yew seserre ya û qisawetê destpêkê seserra newa yo. Sey heme dinya, tewa qedîyayîşê seserra newêsine û destpêkerdişê seserra vîstine kurdan zî girewta. Çike nê romanî de dewr yanî wext peynîya seserra newêsina ke zafê împaratorî wel kerdî û verdayî ya.³¹ Seke sey ‘tewa’ destpêkê seserra newa roman bi kiştîşê Îbrahîmê Talî dest pêkeno û heta ke roman qedîyeno zî boya mergî, wehşet û talanê mergî zereyê romanî ra vila beno. Nê romanî de ma şahidê mergê zafê qehremanan benê, seraser ma zaf zêde merganê trajikan vînenê. Şîdetê mergî hende giran o ke şaro bawermend êdî estbîyayîş û çînbîyayîşê Homayî (Heqî) pers keno.³²

No roman bi teswîrê tebîetî dest pêkeno ke no teswîr teswîrêko şên û ganî yo. Badê cû qismo dîyin bi epîgrafêkê deyîrêk dest pêkeno ke na deyîre ra vengê mergî berz beno. Nê beşî de ma serekê xormeqikan Îbrahîmê Talî nas kenê ke o qisawetêk mîyan de yo. Çike dewr dewrêko xidar o, alayê Hamîdiye ronîyayê û cîbraniyan Îbrahîmê Milîjî ra فرمانê xormeqikan veto. Nê beşî de o qisawetê deyîra ke Îbrahîmê Talî vatêne rast beno û Îbrahîmê Talî hetê cîbraniyan ra yeno kiştene. Lajê Îbrahîmê Talî yo qij Zeynel İstanbul de mekteba Eşîre de waneno. Birayê ey Welî yeno İstanbul û xeber dano ey. Êdî mergê pîyê ey, mergê Îbrahîmê Talî û qesasê ey sey deynêk Zeynelî ser o yo. Êdî seke Zeynelî ver de di rayerî est ê yan do dewamê mekteba Eşîre biko û beno ke badê cû o zî sey Xalitê Cîbraniyî bibo albayêk û bikewo mîyanê şerî yan zî qesasê pîyê xo dima agêro dewe. Zeynel qesasê pîyê xo dima agêreno dewa xo û êdî heme ê serebûtê tarîxî û şero xomîyanên yê eşîran bi heme wehşetê xo dest pêkeno.

Nê romanî de merg û kiştîş zafane bi terzêkê realîstî rasterast ameyo mojnayene. No şîdet û xidarîya mergî girêdayeyê seserre û dewrê xo bî ke seke însano ke resabî astêka medenîyetî reyna bi nê şeran agêraybî dewro mîyanênî. Elias dewrê mîyanênî hetê komelkî ra sey dewrêkê bêhuzurî pênase keno. Çike nê dewrî de şîdetê mergî mîyanê komelî ra vila bibî. Nê dewrî de şîdetê hedîseyêka rojane bî, pêrodayîşî zaf adîrîn bî, zafane şer qayîde bî, aşîtî hîna vêş îstîsna bî. Dewrê mîyanênî de merg tenya pêrodayîşan ra vila nêbîyêne. Epîdemîyî zî (jan, çorr) heme dinya ra gêrayêne; bi hezaran însanî bê ke hetkarî û teselîyêk bivînenê mîyanê izdirab û pîsitî de merdêne. Çend serran de yew hesadanê xiraban nanê feqîran hîna tay kerdêne.³³ No teswîrê Eliasî yo seba Dewrê Mîyanênî, seke seba teswîrê tarîxê nê romanî yo ke no roman peynîya seserra newêsine û destpêkê seserra vîstine de vîyareno. Nê romanî de zî sey nê îzehetê Eliasî yê Dewrê Mîyanênî rewşêk esta. Zereyê nê romanî de merg, kiştîş, şîdetê rojane, lej û reqabetê eşîran, qesasê merdeyanê xo girewtîş û meyîtanê xo erd de nêverdayîş, merdeyê bêgorî, mezelê bêwayîrî zaf zêde yê. Hewnanê însanan de zî merg est o ke hewnanê însanan ra zî gonî nesilîyena. A xoza ya ke destpêk de bi şekilêkê şên, rengin û gandarî teswîr bîya zî nê mergî ra para xo girewta. Seraser na xoza zî bi mergî, merdeyan, meyîtanê bêmezelan xeripîyena û pûyena/poyena. Nê romanî de êdî erdanê bereketinan ser o, vewra sipîya xaseke ser o, zîyar û dîyaran ser o gonî pijik dana û nesilîyena.

30 Fatma Didem Altunay, *Varoluşçu Felsefede Ölüm Kavramı* (Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 24.

31 Pınar Yıldız, “Sey Yew Romanê Verênî Kilama Pepûgî Ser o Analîzêk”, *The Journal of Mesopotamian Studies, Issue on Zazaki and Zazas* (2020), 85.

32 Deniz Gündüz, *Kilama Pepûgî* (Ankara: Vartan, 2000), 200.

33 Norbert Elias, *Ölmekte Olanların Yalnızlığı Üzerine*, 22.

2.1. Hewnê ke Bi Gonî Herimîyayê

Kilama Pepûgî de şîdetê mergî mîyanê komelî de hende xidar o ke hewnê însanan zî gonî mîyan de mendê. Hewnanê însanan de zî merg, merdeyî û gonî bi şekilêkê qisawetin û metaforîkî ca gênê. Badê ke birayê ey Welî xebra mergê pîyê înan dano Zeynelî û İstanbul ra agêreno, Zeynel hewnêk vînenê ke nê hewnî de seraser merg û gonî hukm kenê. Hewnê xo de, Zeynel vejîyayo nêçîrê luyan, zaf qefelîyayo û binê darêka murîyan de, tîfîngê ci ey dest de arisîyeno. Zeynelî dare ra gilêk tera kerdo û ê gilê dare taşeno. La cayo ke ey gilê dare birnayo uca ra gonî yena û destê Zeynelî zî mîyanê gonî de manenê. Dima merikêko aspar o ke qaputê rusan pira yo yeno, no mêrdêk pîyê ey o la o destpêk de ey nas nêkeno. Nê hewn û teswîrî de çend çîyê metaforîkî yê bînî zî est ê. Wexto ke no espar nêz-dîyê Zeynelî beno vayê koyî kengeran hejnenê, kengeri benê derg, gipikê kengeran qasê sereyê însanan gird beno. Gilê dare zî gonî nê û gonî destanê Zeynelî ra nêbena. Nê hewnê Zeynelî de qesawet, giranî û sucdariya mergî est a. Xewfê bawî yo ke bi destanê şarê xo (eşîrêka ‘dişmen’) ameyo kiştene û qesasê ey/heyfê ey erd de mendo, hewnê Zeynelî herimneno. Hewnî ra, destanê Zeynelî ra, gilanê dare ra gonî nesilîyena. Însan deketwto dilqê darêk la êdî darî zî mergî ra bêpar nîyê, merg xo resneno gilanê daran û coka gilanê daran ra zî gonî nesilîyena. Seba însananê nê dewrî hewnê de zî, dilqê darêk de zî mergî ra xelas û felat çin a.

Nê romanî de hewnêko bîn zî hewnê gedeyê armenîyan Artînî yo. Hewnê Artînî zî bi merg beno sey kabûsêk. Artînî no armenî keyeyê xo reyde seba ke nêrê kiştene remenê. Artînî rayer de leyê maya xo de xo ra şîno û hewnêk vînenê ke qilancikî ameyê daranê dewe ser o halîn viraştê. La domanê dewe îşkence bi înan kenê, înan kişenê û vanê “Ti qey ama daranê ma ser ra halen viraştê.”³⁴ Badê qefleyêkê qilancikan gonîya xo kenê çimanê xo, yenê hêrişê domanan kenê û qilancikan destê domanan ra xelisnenê. Çêlikêk xo xelesneno yeno nişeno Artînî ser. No hewnê Artînî seke metaforêkê rewşa armenîyan bi xo yo ke êdî na herre ser o ê nêwazîyenê ke xo rê halînêk awan bikê.

Wexto ke herbo verên yê dinya dest pêkeno hedîseyê Sarikamişî zî mîyanê romanî de vîyarenê. Çend eskerî, ê şerî ra remayê û xo resnayo dewêk. Wexto ke ê, a dewe de rakewenê, nê xortan ra yew Mikayîl hewnêk vînenê û hewnî de bi qesawet û tersê mergî xona vano: “Serdo, daye serdo, ya xizir serdo, babo serdo, ez çîno ez mireno, goşte mi kutik niweno, serdo, beno kemer maneno.”³⁵ Herçiqas Mikayîl çend embazanê xo reyde remayo û xo resnayo keyeyê dewijêk û uca cila xo ya germine mîyan de rakewte bibo zî ma hewnê ey de reyna ê tersê mergî vînenê.

2.2. Mezelê Bêwayîrî

Dewrê nê romanî de şer hende xidar o ke, merg û kiştîş hende zaf o ke însananê merdeyan rê çengêk herî zî zafane nêkewena. Zereyê nê romanî de mezelê bêwayîrî, meyîtê ke nêameyê temernayene û boya înan xoza herimnaya, meyîtê ke çimê înan akerde mendê zaf zêde yê û êdî normalîze bîyê. Armenîyê ke çol û yabanî de ameyê kiştene bê mezelan ê. La destpêk de ê kesî yê ke leyê merdîmanê xo de merdêne merdîmanê înan, înan rê mezelêk zî bibo viraştêne. Kalikê Artînî Dîgran rayer de wexto ke veyveka ey mirena bi ê tersê remayîşî zî aye rê çalêk keneno û aye senîn ke merda bi ê şekilîya aye keno zereyê a çale, temerneno. Tîya de vatoxo keso hîrêyin îzeh keno ke eke wextê înan bibîyêne, înan aye rê mezelêk kinitêne la heta ke rojî zereq nêdayo ganî ê rayer bikewê. La reyna zî bi omîdê beno ke ê rojêk agêrê bi livîka varekî di daran pêser sey xaçî girê danê û serê a çale de ronanê.³⁶ La badê cû zafane nê mezelî, yenê akerdene û texrîb kerdene. Reyna wexto ke herbê verên yê dinya de rûsî yenê û zafê şarê mintîqa rayeran de şuxulnenê uca de ê ke mirenenê înan rê mezelan nêkenenê û înan nêtemernenê. Badê ke şer qedîyeno seke êdî her cayê welatî, seraser, kozik û kofikê daran zîyar û dîyarê bimbarekî zî tede bîyê warê merdeyanê bêmezelan. Badê şerî rojêk nêçîrvanî ver bi Girê Boxayî vejîyenê nêçîrê xozan, cayêk de vînenê ke qilancikî erzîyayê pêser. Wexto ke ê nêzdî benê vînenê ke uca de kozikêk est o derûdormeyê ci de qilancik û xozî est ê, ê tîfîngan teqnenê heywanî remenê û şînê. Badê cû ê zereyê ê kozikî de wehşetêk vînenê:

Oxro ke Hermenîye ke remê, jû kalek, di pîrî teba çar domanê des serrî, tersa ra xo rê kozik viraştê û kewtê ci. (...) Kalek zere kozik de hena zê roja verî vineyîyo. Her cayê xo cemed girê do û henî bîyo zê kemer, mendo. Meyîtê ê bîna ê ca û canga ra bîyê vila. Tayîna ra teyna astî vîş mendê.³⁷

Nê romanî de dewr û dewran bedilîyeno, hêz û hêzdarî bedilîyenê la çîyêko esasî o yo ke merdeyê ‘mexlûb’ an zafane bêmezêl manenê. Esasê xo de ge-ge zî şîdet û xidariya şerî hende zêdîyeno ke merdeyî hende zaf û rêze ra yê ke sey ‘vaş’î her ca ra vila bîyê û seke seba mezelêk cayêk zî nêmendo, seke xîretê kesî seba mezel kenayîşî çin o.

34 Deniz Gündüz, *Kilama Pepûgî*, 113.

35 Deniz Gündüz, *Kilama Pepûgî*, 339.

36 Deniz Gündüz, *Kilama Pepûgî*, 114.

37 Deniz Gündüz, *Kilama Pepûgî*, 478.

Coka merdeyê bêmezeli sey rastîya serdine ya herbî zereyê nê romanî de sey qarakterêkê serekeyî ca gênê.

2.3. Hêzê Şidet û Mergî

Mefhûmê mergî sey hêzêk eşkîno bêro vînayena. No hêz tena girêdayeyê kiştîş û şerî nîyo ke hetêk, ‘hêzdarî’ keno ‘xalîb’ û o ke hîna zaf merdeyan meydanê şerî de verdano keno ‘mexlûb’. Seke Baudrillard bala ma anceno ser fikrê badê mergî ciwîyayîş/cuya badê mergî yew meseleya eslî ya ke bîya sebebê bîyayîşê îqtîdarî. Yanî seba ke îqtîdar biesko vejîyo meydan û badê cû seba ke biesko bitemamî cuye bêra ‘binê bandure kerdene’ ganî merg azadîya xo vîndî biko û gani merdeyî ‘bêre binçimkerdene’.³⁸

Nê romanî de dewrê xo ra girêdaye merg û kiştîş esasê xo de temsîliyetê hêzî yê. Hêzdarî û serkewtişê tarîxî bi xo esasê xo de kiştîş û mexlûbkerdişê ê bînan ser o awan bîyo. Seke Walter Benjamin bala ma anceno ser “Tarîxnasî sey yew xezîna, sey yew mîrasî behsê demê vîyarteyî kenê. La seba bindestanê tarîxî, tarîx enqazêk o, xirbe, page û qûça kerrayan a, warê talanî yo.”³⁹ Nê romanî de zî hedîse û şerê tarîxî seba bindestan warê talanî yo. La seke nameyê romanî ra zî dîyar o, nê romanî de sey binge seke nuştuxî waşt bala ma bianco şerê xomîyanênî ser o. Yanî kurdî alayanê hemîdiye reyde kerwayanê xo yê armenîyan kişenê, mabênê cîbranîyanê sunîyan û xormeqikanê elewîyan de zî dişmenîyêka kehene esta. La bîlhesa bi polîtîkayanê siyasetê ê dewrî na dişmenî resena wehşetêk ke êdî qayîde û usulê eşîrtî û camêrdîye zî binê lingan de şonê. Nê wehşetî de tesîrê alayanê Hemîdiye zaf zêde yo. Çike heto ke paştîya xo şaneno nê alayan hîna beno hêzdar û nê hêzî ra kiştîş û şidetêko hîna xidar berz beno. Tîya de seke Norbert Elias zî pers keno û bala ma anceno ser persêka wina est a ke wexto ke no heme şer virazîyayêne wijdanê însanetî kotî de bî? Elias sey cewabê na perse behsê bedilîyayîşê psîşîkan (ruhîyan) keno. Goreyê ey însanî zereyê yew rewşe de ciwîyenê ke însananê bînan kiştîş qetîyen ameyo qedexekerdene û seba ci cezayê girdî est ê. La na rewşe reyna bi destê hêzêk eşkîna bibedilîya, wazeno dewlete, wazeno partî, wazeno zî wa yew grûbe bibo, seba kiştîşî destûr danê û heta ê kiştîşî teşwîq kenê.⁴⁰ Nê romanî de zî esasê xo de ma vînenê ke o şerê mabênê cîbranîyan û xormeqikan de zî destûrdayîşêkê grûbêka (qefleyêka) hêzdar ya tarîxî est o: “Buko waxto ke Osmanîye fermanê ma elewîya vet hard û azmen ma ser ra ame pê. Yavuzî ke gonya ma kerde helal, îndî dar û kemer ma de bî dişmen.”⁴¹ Reyna rewşa vejîyayîşê fermanê armenîyan û kiştîşê înan de zî destûrdayîşêko hêzdar est o. Elias nê bedilîyayîşanê psîşîkan û encamanê destûrdayîşanê hêzdar aneno û bi şekilêkê hîna hîrayî wina îzeh keno:

Komelî mîyan de tayê elementî yê ke mergî berteraf kenê est ê. Elementê ke insanî bi xo zor danê xo, elementê ke bi zorê dewlete teber ra yenê -nê elementê teberî tayê rewşan de eşkînê aîdê terîqatan û grûbanê mucadelekerdexan bibê-. Eke nê elementê teberî paştîya xo bidê tayê doktrînanê bawerîyanê kolektîfan û emrê kiştîşê însanan bidê o wext zaf lez vila benê. Wextanê şerî de, hemverê kiştîşî de, ê ke ganî ver de yê de, merdeyan de hesasîyet lez vîndî beno.⁴²

Elias domneno û îzeh keno ke o wext cewabê “mi fermanî ardê ca” mojneno ma ke wijdano ferdî çiqas girêdayeyê aygîte ke teber ra hetê dewlete ra bi zor yenê kerdene yo. Freud zî herbê yewin yê dinya û tewgeranê welatan yê herbî sey xeyalşikîyayîşêk pênase keno. Goreyê ey seba her kesî seba ke heme erjê însanetî, medeniyet û kulturî bi şekilêkî wehşî û barbarane binê lingan de şiyê hende xeyalşikîyayîşêko pîl û bêhêvî bî. Labelê Freud ê fikr û qenaatî de yo ke xora însanê ke parçeyêkê însanetî, medeniyet û ê kulturê pîlî bî esasê xo de çirey rasta zî nêresabî sewîyeyêka hende girde. Coka seba ey nê tewgerê wehşî yê nê însananê ê kulturê girdî, keder û xeyalşikîyayîşêk nîyo beno ke rastîya însanî bi xo bî. Eke ma reyna agêrê ê fikranê Eliasî ser ke yanî seba meşrukerdişîya mergî elementanê teberî û nê romanî bi nê perspektîfî analiz bikê ma vînenê ke no şiroveyê Eliasî heta yew ca rast o. Labelê seke nê romanî de tayê karakteranê sey Bakî ra aseno ke wijdanê tayê karakteran yo şexsî nê şert û mercan de zî (şer, herb û pêrodayîş) nêxeripîyeno. La helbet hemverê nê karakteran de zafê karakterê ke eksê Bakî yê est ê û ê hîna zafî yê. Mabênê şarî de hemverê nê wijdanê ferdî de xoverdayîş hîna zaf o. Wexto ke qolê Mamî yew cinîya digane bi gedeyo ke pîzeyê aye de yo, ey reyde, kişenê şar zaf eciz beno. “Nê ro Mam o. Nê ro bînamus, ka heq esto. Ma nîyamayme ke zav-zeçî qîr kerîme. Na sene camêrdîn a. Ma seba qesasê mordemê xo amayme. Gonya nê feqîra nîşkîna ra ma. Şîtê ma pak o.”⁴³ “Ka şîma Yezîdî ra kî vîrno ra. Şîma hayrê xo yê?”⁴⁴

38 Jean Baudrillard, *Simgesel Değiş Tokuş ve Ölüm*, 245.

39 Walter Benjamin, *Son Bakışta Aşk (Walter Benjamin'den Seçme Yazılar) amd. Nurdan Gürbilek (İstanbul: Metis, 2014)*, 34.

40 Norbert Elias, *Ölmekte Olanların Yalnızlığı Üzerine*, 59.

41 Deniz Gündüz, *Kilama Pepûgî*, 121.

42 Norbert Elias, *Ölmekte Olanların Yalnızlığı Üzerine*, 60.

43 Deniz Gündüz, *Kilama Pepûgî*, 150.

44 Deniz Gündüz, *Kilama Pepûgî*, 160.

Hêz destê kamî de bibo, kam hetê sîyasetî ra bihêz bibo, şîdetê mergî zî dekweno destê înan. Coka mexdurê dewrêk eşkîne bibê zulumkarê dewrêkê bînî. Êdî hêzdarê her dewrî hemverê ê bînan de şîdetê mergî zêdnenê. Badê mexlubîyetê rusan na reye hemverê armenîyê ke apey de mendî de reyna şîdetê mergî zêdîyeno. No wehşet mîyanê barbarîya herbî de hende biyo çîyêko rêze ra ke na gonîserdîni teswîrê vatoxê romanî (keso hîrêyin) de û vatoxîya ey ser o zî tesîr kerda. Vatoxo hîrêyin bi gonîserdîni, bê ke hîsanê xo dekwero zereyê nê teswîran behsê nê mergan keno:

Miletê ujay, ê berdêne kerdêne zerê ê bona û bado kî adir nêne pa û çê vêşnêne. Zere de bîyêne qarîya-warîya îsana û weş û weş vêşnêne. Boya goştê dîna ê ca û canga ra bîyêne vila. Gonya ke dîna ra dîlopîna kewtêne mîyonê ronê goştî û wertê ra dîlopîyêne. Tayê waxta hondaye zaf îsan zerê ê bona de vêşnêne ke, ronê dîna zê awa şîliye, verê ê bona de bîyêne gol. Bado kî cemedîyêne û bîyêne don.⁴⁵

Çike herbêko rastikên ancax bi koma merdeyanê dişmenî beno ‘herbêko heqîqî’. Seke Canetti bala ma anceno ser herbî de çîyo muhîm kiştîş o. Koma dişmenan yena tay kerdene. Herb, pêsero/yewver kiştîş o, çiqas ke merdimî ra yeno dişmenî kiştîş o. Armanc o yo ke, o kitleyo talûkeyin yê dişmenanê gandan merdim biko komêka merdeyan. O ke hîna zaf dişmenan bikişo beno serkewte. Dişmenê herbî, ê ke derûdorme de ciwîyenê û her ke şono benê kitleyêka girde, ê yê.⁴⁶ No şîdetê mergî êdî hewn, xeyal û rastî dekeno tîmîyan. Peynîya romanî de wexto ke şer qedîyeno merg bi heme şîdet û telefkerdişê xo apey de mendo. La îsanê ke bîyê şahidê heme ê tehrîbatê mergî, ê ke bîyê kerdox û kişttoxê dewrê xo bi heme cirmanê xo apey de mendê. Barê hende merg, şîdet û wijdanî her kesî rê giran o çike ê bî şahidê ê wextan ke rasta zî maye weledê xo eştêne. Peynîya romanî de Dewrêş yew reyde sey qehremanêkê mîstîkî dekweno zereyê romanî û behsê ey beno. Badê şerî Dewrêş êdî rastî û hewnî dekeno tîmîyan. Dewrêş hewnê xo de (beno ke manzarayêka rastikêna dewrê herbî ya) vînenê ke dadîyêk gedeyê xo kerrayêk ser o sere birnayo û werdo. Cîniyê ke derûdormeyê aye de yê pê arqîliyenê û ê zî yenê ke tikê gedeyî biwerê. La maye meyîtê gedeyî kena verika xo û remena. Nuşttox na rewşê sey “Seke kerge verê ê kerganê bîna ra non bitiro û bêro henî.” teswîr keno û no teswîr bi heme wehşet û barbarîya herbî wina dewam keno û tamam beno, “Labelê xo destê cênîyanê bîna ra ranixelesno. Cênîya destê daye ra meyîtê layikî veto û berdo verê çîma de werdo. Maye zaf cêra ver ke, o lajê daye wo, goştê dê kî heqê daye wo.”⁴⁷ Nê romanî de nuşttoxî bi terzêko zaf akerde û eşkera teswîrê mergî kerdo. Yanî merg, bi şekilêkê nimite yan zî tenya bi tayê metaforan nêameyo teswîr kerdene. Seke nuşttox ke destpêkê seserra vîst û yewine de no roman nuştto wenîştto astorêk û badê herban ê meydanan de heme o talan û wehşetê mergî yo ke dîyo bi kamerayêk qeyd kerdo û rasterast nê dîmenî daxîlê romanî kerdê. Nê dîmenê wehşet û mergî teswîrêko hende wehşî yo ke teswîr-kerdişê nuşttoxî ser o zî tesîr kerdo. Coka îsanî meydanê cengî de mîyanê gonî de sey ‘kerga serebirîyaye’ xo erzenê we û wina ameyê teswîrkerdene.⁴⁸

2.4. Qesas Girewtîş û Meyîtanê Xo Meydanê Şerî de Canêverdayîş

Romanê *Kilama Pepûgî* romanê dewr û dewranêk o coka nê romanî de erj û hukmê dewr û dewranêk est ê. Nê erj û hukman ra yew zî qesas girewtîş o. Wexto ke camêrdêk bi destê hêzêkê bînî bêro kiştene heme merdim, qewm û eşîra ey dekwenê qesasê ey dima. Yanî gonî bi gonîya yena şutene. Coka nê romanî de zaf reyî camêrdî sond wanenê ke heta qesasê merdimê xo nêgîrê înan rê cila cînîya înan heram a, rîyê xo taştene heram a. Coka nê romanî mîyan de zafî camêrdî û eşîrî qesasê xo dima gêrenê. Heta yew ca de tayê merdimî Erzirom ra ameyê Gimgim ke qesasê merdimanê xo bigîrê. Çike Gimgim de kesêko qesasê ey bigîro nêmendo.

Mîyanê hukm û qayîdeyanê şerî de erjêko bîn zî meyîto ke meydanê cengî de merdo yo, şert û mercî çî benê wa bibê ganî meyîtê ci dişmenî rê nêmano. Coka zaf reyî ma nê romanî de cumleyanê winasîyan vînenê, “Eke meyîtê xo, dişmen rê caverderê şorê, îndî dîna rê merdene heca wa. Eke meyîtî dişmena rê caverderê şorê, aşîre îna hewa wena.”⁴⁹ Reyna wexto ke birayê Xalitê Cibranîjî Evdirehman yeno kiştene merdimê ey hemverê heme zehmetîyan de zî nêwazenê meyîtê ey uca de caverdê û wina agêrê, vatoxê romanî yo keso hîrêyin zî bala ma anceno na rewşê ser: “Meyîtê birayê xo ke henî uja caverdo, îndî ci rê merdene heca wa. Şar tûyê rûyê de keno.”⁵⁰ Seba meyîtê Evdirehmanî, eşîra ey ra esparêk bi xo zî beno birîndar la reyna zî seba şerefê xo û eşîra xo nê meyîtî, meydanê şerî de nêverdano û beno resneno keye.

45 Deniz Gündüz, *Kilama Pepûgî*, 498-499.

46 Elias Canetti, *Kitle ve İktidar*, 72.

47 Deniz Gündüz, *Kilama Pepûgî*, 511.

48 Deniz Gunduz, *Soro (İstanbul: Vate, 2010)*, 404.

49 Deniz Gündüz, *Kilama Pepûgî*, 138.

50 Deniz Gündüz, *Kilama Pepûgî*, 186.

Reyna nê dewrî de mîyanê şarî de tayê erjê bînî zî est ê ke rasterast mergî ra eleqedar ê. Senîn ke merdeyanê xo meydanê herbî de canêverdayîş qayîdeyêkê camêrdîye yo, cinîyî zî nêwazenê ke bikewê destê dişmenanê xo û merdene seba înan hîna erjaye ya. Ciniya Zeynelî Xece seba ke nêkewa destê cendermeyan misayîbê xo ra rîca û minet kena ke o aye nêdo destê cendermeyan û aye bi destanê xo bikişo. La seba ke goreyê îtîqadê mîsayîbî no çî nêbeno vistewreyê aye Welî nano pa Xeca digane kişeno. Badê cû ma vînenê ke dewijî sey qehremanîyêk behsê na mesele kenê û wina zerrî û diyax danê Zeynelî: “Heyran no şer o, ti kî zana ma kî zanîme. Şer de her waxt kî merdî estê. Çêna Pore [Xece] jîhat vejîya. Xo nido destê cenderma. Îndî se vana, çî wazena?”⁵¹ Seke aseno nê romanî de merg goreyê erj û qayîdeyanê dewrê xo eşkîno bibedilîyo. Seba însanan qayîde û erjê komelkî hîna muhîm ê û hemverê nê erjanê komelkîyan de, merg hîna beno bêhemmiyet û zaf reyî beno waştîşêk. Hemverê vileçewtî û komelî mîyan de qijnêvînayîşî, merg beno waştîş, çare û erjêko hîna berz ke payeberzî û rûmet behsê însanan keno. Ê bi saya mergî û qehremanîya mergî eşkenê mîyanê komelî de bi sereberzî bigeyrê yan zî xatirayêka birûmete xo dima biverdê.

Nê romanî de rasterast nêbo zî heyfgirewtîşêko nimate zî est o. Destpêkê romanî de wexto ke reya verêne Zeynel sono keyeyê pîyê Xece, verê cû maya Xece Pore, Zeynelî û semtîya ey ferq kena. Badê cû kênaya Pore Xece û Zeynel zewicîyenê. Vatoxê romanî reyna behsê nê hîsiyatê Pore nêkeno. La badê cû Pore tepîştîşê mêrdeyê xo Mistî ra Zeynelî mesûl vînenê û înan ra heredîyena. Tewr peynî zî gereyê înan kena, înan dana tepîştîş û esker erzeno înan ser. Zeynel remeno la Xece seba ke nêkewa destê eskeran bi destanê birayê Zeynelî yena kiştene. No qesas sey qesasêkê eşkerayî romanî de nêbêro mûnitiş zî seke Pore qesasê zewicîyayîşê înan, qesasê rindî û xortanîya Xece -herçiqas Xece kênaya aye biba zî- Xece ra bi kiştîşê Xece gêna.

2.5. Tebîeto Gandar û Pak o ke Bi Mergî Herimîyayo

Romananê Deniz Gunduzî de unsurêko bingeyên zî tebiyet o. Romananê ey de teswîrê balkêş û serkewteyî yê tebiyetî est ê. Nê roman de mabênê însan û tebiyetî de têkilîyêka girde est a ke ê yewbînan tamam kenê. Zafane destpêk de ma nê roman de xozayêka zaf tebîî, şên û gandare vînenê ke însanî zî zereyê na xozaya tebîî û gandare de bi halêkê sadeyî ciwîyenê. La gama ke şert û mercê komelkî bedilîyenê û a xozaya gandare bena erd û warê şeranê giranan xoza zî qasê însanan para xo na qilêrîya şerî ra gêna. Seba ke habîtatê înan xeripîyayo însanî însanetî ra, xoza tebiyetê xo ra vejîyena. Parçeyêkê bînê nê habîtatî heywan ê û ê zî para xo nê şerî ra gênê. Her ke şer giran beno seke cayê însanan û heywanan bedilîyeno û seke ferqê însanan û heywanan yewbînan ra nêmaneno. Yanî nêçîrvanê tebîî (însan) eşkenê herinda nêçîranê tebîîyan (heywan) bigîrê. Meyîtî hende zaf ê ke êdî ê seba heywanan nêçîrê tebîî yê ke ê zî parçeyêkê nê habîtatî yê: “Vereşan ra qilancikê sîyayî amay niştî ra cendekanê astora û meyîtanê alaye ser.”⁵² Senîn ke bi şekilêkê tebîî însanî heywanan kişenê û wenê, dewran çerixîyeno û êdî ferqê meyîtanê însanan û heywanan nêmaneno ke êdî heywanî meyîtan ser o gêrenê.

Dewrê nê romanî de şidetê mergî hende zêde yo ke, hende zêde meyîtê her şerî est ê ke êdî nê meyîtî nê hûmaritiş û seke seba temernayîşê înan erd zî qîm nêkeno. Bîlhesa wextê hereketê Sarikamişî de xidarîya zimistanî û herbî dekewena temîyan û însanan ser o varena, “Pîyawo ke kewtêne sungî ver gonya xo hena nireşta hard bîyêne cemed û mendêne. Dolimêna kî kesî dîna ra xebere niguretêne. Vayî vare kerdêne ser û ê uja henî mendêne.”⁵³ Ê eskerê ke şerê Sarikamişî ra remayê behsê na hûmara meyîtan kenê, “Meyîtî îndî honde ke zêde bî nîyamêne mardêne. A serdo şawat de kam şikîno ke hondaya meyîta wadaro. Meyîte zêderî kewtêne binê vare û mendêne.”⁵⁴ Êdî wisar sey tersî yo ke wexto ke vewre bihelîya, do wisar xo reyde renginî, bereket û xohesîyayîşê xozayî nêaro. Wisarî reyde ê meyîtê ke binê vewre de ameyê temernayene zî do vejîyê meydan, “Nika ke bî usar îndî şar bîvînero. Maye ewladê xo erzena. Boya meyîta êna resena nê caya.”⁵⁵ Her meyît qaso ke binê vewre de temernaye bimano bişans nîyo, çike “Meyîtî verga rê bîbî xenîmet. Defe-defe her vergode henên raştê ma amêne ke to vatêne beno ke cendekê herî ser ra wo. Honde ke girs bî.”⁵⁶ Wehşet û neçarîya herbî o çî yo ke însanî xela de veyşanî ra mirenê la hetêk de zî vergî bi mirdbîyayîşê cendeganê însanan bîyê xurt û girdî.

Wexto ke şer qedîyeno apey de, her ca de sey vaş, kerra û qûçan meyîtî mendê. Seke êdî ê zî bêwayîr, bêruh, bēnasname, bê ke aîdê tewirêkê gandarayan yanî însanan bibê sey cendega luyêk, xozêk, kutikêk mirdarî her ca ra vila

51 Deniz Gündüz, *Kilama Pepûgî*, 296.

52 Deniz Gündüz, *Kilama Pepûgî*, 192.

53 Deniz Gündüz, *Kilama Pepûgî*, 344.

54 Deniz Gündüz, *Kilama Pepûgî*, 342.

55 Deniz Gündüz, *Kilama Pepûgî*, 342.

56 Deniz Gündüz, *Kilama Pepûgî*, 344.

bîyê, “Labelê emser heywananê kuvîya honde ke meytê îsana werdê îndî feyvza malî nêne.”⁵⁷ Zereyê habitatê xoza de êdî ferqê meytê insanêk û heywanêk nêmeno ke heywanê kovî bi werdene meytanê insanan mirdîya xo mird bîyê. Nuştoxî tenya şidetê şerî yo ruhî nêmoto ra ey rasterast pûyayîşê xoza, meytan, cendeganê insanan zaf cayan de moto ra. Êdî mana û ferqêkê mewsîman nêmeno, heme mewsîman de heme tebiatî ra boya mergî û merdeyanê ke teyr û tûrê xozayî rê bîyê ‘qut’ vila bena û wedarîyena, “A payîz zaf meytî henî çola de têyr û tûrî rê bî qut. Boya meytî ra îsanî nişkiyêne ke çola ra bicêrê.”⁵⁸ Coka zimistano ke ge-ge sey temernayîşê xozayî yo zî zafane nêşkeno hende meytan bitemerno. Zimistan yeno, vewre û seqemê zimistanî seke biwazê nê şerê xidarî bivindarnê û xoza zî bi tebeqaya xo ya sipîye bitemernê û pak bikê. La hewêk heme erjê insanetî, heme xoza û tebiyet xeripîyayo û reyna pakbiyayîş hende asan nîyo:

Vare ke vare rûyê hardî de, çixa xirabiye û qiler esto kulî kerdê binê xo û kerdî vîndî. Zafêrî meytî henî çola ra verê ra poyîyêne. Boye û puxade henêne kewtîbî welatî ser ke miletî nidawrêne ke bîna xo bico. Boya meytanê îsana nîšta dar û berî ser û cira nibena. Hetanî mîyonê zimistanî jû, kewtêne ra vayî ver û ca bi ca na boye fetelîyêne. Daye ra qapaxê serê îsanî darîyêne we. Daye ra xêlê mordema nêweşîye gurete.⁵⁹

Wextê seferberlixî de hetêk ra zî veyşaniye, nêweşî, meytê ke boya înan xoza ser o vila bîya bena sebebê nêweşî-yan, na reye nê sebeban ra zî merg dekeweno mîyanê şarî. Nê teswîran ra yewî de ma vînenê ke îxtîyarêk, veyşaniye ver zaf zêde vaş werdo û merdo. Mîyanê hende şer û mergî de heywan, teyr û tûr yanî xoza bi xo zî herimîyaya la seke hema xoza heme pakî û efsûnê xo seranser vîndî nêkerdo, seke ge-gane pakîya xozaye û tayê insananê başan sey omîdêkê peyênî yewbînan ra hêz gênê. Romanî de Bak karakterêko baş û mîstîk o. Wexto ke dişmenê Bakî, ey zereyê hêga de dorpêç kenê û tîfîngê înan teqeno bena qare-qara qilancikan û ê verba dewe şonê. Badê wexto ke lajê Bakî Xid şino meytê piyê xo ser vînenê ke qilawetî cesedê piyê ey ser o qare-qare kenê, bermenê.⁶⁰ Xoza seba insananê ke sey aye pak ê, şîn girê dana. Bak seke qewm û cinsê insanan ra ney ê xozayî ra bibo xoza wayîrê ey vejîyena û lajê ey ra ver teyr û tûr ey ceneno sêneyê xo ser û seba ey şîn girê dano. Merg û meytî hende zaf ê ke tesîrê înan, înan rê şîntepiştiş hetêk ra bîyo para teyr û tûrî.

3. Romanê Soroyî de Temaya Mergî

Nê romanê xo yê dîyînî de zî Gunduzî o terzo realist o ke *Kilama Pepûgî* de şuxulnabî bi tecrubeyê romanê dîyînî hîna aver berdo. Nê romanî de yew endîşeyo edebî xo mojneno ra ke nuştoxî waştî xo hetkarîya îdeolojîk û sîyasî ra bipawo.⁶¹ Nê romanî de zî meseleyê tarîxê nêzdîyî, rastîvîniyo komelkî û teswîrê mekananê bihêzî bi terzêkê realîstî ameyê dayîş. Nê romanî de zî mergî sey yew temaya binge-yêne ca girewto û şuxulnayîşê temaya mergî eşkera û balkêş a. Merg û gonî destpêkê nê romanî ra xo eşkera kenê ke na gonî û merg tenya merg û gonîya insanan nîya. Seke heme mekan, heywan, teyr û tûr, berxê berardeyî, mîlçikî, erd, vewre, her çîyo ke zereyê na xoza de ciwîyeno qasê insananê na cografya para xo mergî ra gênê. No roman o ke wayîrê teswîranê xurtan yê mekanî yo bi teswîrê derûdormeyî dest pêkeno. Badê nê teswîran qehremanê romanî yo sereke Soro dekeweno zereyê nê teswîrî. La Soro yo ke zereyê na xozaya rengine de raywanîye keno rastê refêkê kelaxan yeno ke refêkê mîlçikan ê şanayê xo ver û kewtê înan dima û înan benê. No teswîr o ke xidarî û rastîya xoza xo eşkera mojneno ra xof dano Soroyî. Mîlçikî ke bi tersê mergî ‘cîzî û wîziye’ kewta înan ser bi ‘gujîne’ Soroyî ser ra vîyarenê şonê simzêran ser o romanê. Êdî merg û gonî dekewena teswîrê xoza mîyan. “Kelaxan zinaran û simzêran ser o sey yew hewro sîya na ro. Wîni bîbî ke cîvte-cîvte û qîşte-qîşte kewtîbî tîmîyan, teyran mehşer vaznaybî ra. Helmê de vewra verê zinaran gonîya mîlçikan ra pol-pol bîye sûre.”⁶² No halê kelaxan û mîlçikan Soroyî ser o zaf tesîr keno, seke hema destpêk ra Soro na rewşa înan de halê xo yê ameyoxî vînenê: “Mîlçikan xo kerdîbî wertê telîyan ra û şanîtibî verê kemerî û xo xelesnaybî ra. Labelê kelaxan reyna kî înan ra fek nêverdayêne ra. Nê halê kelaxan yew dej, yew hêrs vitîbî serê zerrîya ey, birûyê xo naybî pêser bi nefret kelaxan de nîyadayêne.”⁶³ Seke nuştox bi na manzara û nê teswîrî, xidarîya mergî, gonî û çarenusê Soroyî destpêkî ra dano hîskerdene. Nê serebûtê kelaxan yê mîlçikan zereyê xozayî de sey çîyêkê zaf normalî aseno la pêro mûniteyê romanî mîyan de beno sey sembolêk û manayêka bîne dano. No teswîrê merg û kiştîşê xoza dewam keno, wexto ke Soro sey mîmanêk şono keyeyê Muradî, wayîrê keyeyî destê ey de kardî cendekê luyêk

57 Deniz Gündüz, *Kilama Pepûgî*, 466.

58 Deniz Gündüz, *Kilama Pepûgî*, 473.

59 Deniz Gündüz, *Kilama Pepûgî*, 475-476.

60 Deniz Gündüz, *Kilama Pepûgî*, 417.

61 İbrahim Dağılma, *Edebiyato Modern ê Zazaki (Dewir, Tewir u Mewzu)*, 109.

62 Deniz Gunduz, *Soro*, 15.

63 Deniz Gunduz, *Soro*, 16.

seba werdîya şamî cêser fineno. Soro ravêreno keye û xoşebere dest pêkena. Domanî zî bi meraq ge-ge berî akenê û mêmânî ra ewnîyenê, Soroyo mêmân zî bi peşmirîyayîş înan de nîyadano la na gama sade û masume de zî pey ra vengê Murado ke cendekê luye xax kerdêne yeno.⁶⁴ No sehneyê xaxkerdişê luye seke sey metaforêk, qederê Soroyî û wehşet û şîdetê mergî yo ke do zereyê romanî de her ke şoro bizêdiyo, destpêkî ra mojneno ra. Çike badê cû wexto ke reya verêne Fîrig meytê Soroyî miyanê birrî de vînenê ke kermî dekewtê meytî a game de a saye ke gaz kerdîbî ey qirike ra nêşina war û tif keno. Badê nê vînayîşê cesedî, Fîrig hewnê xo de Selimî (Soro) vînenê ke o sipûsaxlem o û sifreyêk ser o goştê luye weno la destê ey ra kermî ginayêne sifreyî ser, goştê luye ser.⁶⁵ Badê cû tewr peynî reyna cesedê Soroyî bi saya luyêka şîya ke cesedê Soroyî ser û cesedî biwera yeno vînayîş. Reyna tîya de luye ge-ge sey nêçîrêk ge-ge sey nêçîrvanêk zereyê mûnîteyê romanî de bena sey sembolêk. Yanî şîdet û xidarîya şer û pêrodayîşî hende giran o ke nê romanî de zî ferqê insanan û heywanan nêmaneno. Senî ke insanêk seba werdê şamî bieşko luyêk xax biko, luyêk zî eşkena cesedê yew insanî yo ke bêwayîr mendo û nêameyo temernayene, biwera. Yanî o insan o ke bi heme sereberzîya xo heme xoza û heywanan ser o hukm kerdêne miyanê xidarî û bêrûmetîya şerî de o bi xo narey beno nêçîrê luyan û kutikan. Coka zafê teswîr û sehneyan de, karakterî bi xo, nê cabedilîyayîş û nê muameleyê ke ferqê insanan û heywanan nêmendo, hîs kenê. Wexto ke zindan de Sîtvan kutikêkê har û sîyayî anceno Soroyî ser ke kutik ey parçe biko, a game de nêçîrê vergan yeno Soroyî vîrî. Yanî înan senî vergan rê dame ronayêne, vergî senî tepîştene, ardêne cayêk de dayêne pêser û kutikî ramitêne înan ser. O wext Soro xo sey ê verganê nêçîrî vînenê û hîs keno. Zindan de, binê emir û fermananê Sîtvanî de êdî tu ferqêkê Soroyî û ê verganê nêçîrî yê ke gilêz înan fek ra ameyêne nêmendo.

Beşo dîyin bi teswîrê zimistanî dewam keno, vewre heme pakîya xo xoza ser o ronaya. Labelê zereyê sipîtî û pakîya vewre de zî reyna gonî, tehrîbat, xezeb û neçarîya xoza û insanan est a. Na reye cendegê heywananê ke ber eşto nê tebîetê sipîyî ser o sey hewranê sîyayan û sey xewfêk ronayo. Gonîya nê heywananê berardeyanê ke hetêk ra zî nê heywanê berardeyî rizqê keyeyêk ê ke sey kedêka venge şîyê. Gonîya înan zî êdî gonîyêka çilmine û pilarin a û xozayî ser o herikîyena û şona:

Gilanê di valêranê verê bostanî ra veracêr gonîyêda cilmine, gonîyêda pilarine xelesîyabî ra şîyêne. Tayê cayan de gonî rastê qîşîk û qîtan ameyêne, uca tenê vînetêne xo dayêne arê. Peyê cû ra ancîna xelesîyayêne ra. Sey mar nata-weta civîr dayêne ra xo û şîyêne.⁶⁶

Êdî sipîtîya vewre û sûrîya gonîya cendeganê heywananê ke ber eşto dekewena têmîyan: “Gilanê yew valêra hetê gomeyî ra kî gonî xelesîyaybî ra. Gilanê aye ra kî dilopî çîlq-çîlq çîlqîyêne û peyê cû kî dilopê gonî xelesîyayêne ra û vewra kane ser o bîyêne vila.”⁶⁷ Na boya gonî êdî heme xoza ser o ekosîstemê na xoza û heywananê nê ekosîstemî ser o tesîrêko xorîn virazena. Na manzaraya bêyome ra xewf gineno heywanan ro zî.

Darkutikê ame na ra qewaxan ser. Bi vengê xo yê zîzî di-hîrê rey pêser o wend. A gile ra vazda bi na gile. Di-hîrê rey nîklike kuwaye ra dare û kerd kute-kute. Labelê vengê gonî, vengê ey qilotna ra. Kut, kut, kut... Şîrp, şîrp, şîrp... Darkutikî boya mergî anite û tersa. Seke helîyê pey ra sere bino ra ey ser winî kerd cizî û wizîye, rema.⁶⁸

Teswîrê nê heywananê berardeyanê ke daran ser o bîyê huşk, sey xof û çilmisîyayîşê xoza yê. “Varekî gile ra bîbîy huşkî, êdî vayî ver ling û goşê înan nêhejîyayêne.”⁶⁹ Mabênê insanan û heywanan de hetêk ra zî girêdayîşêko hîsî est o. Miyanê hende pêrodayîş, merg û meytanê bêwayîr û bêgoran de, maya Fîrigî Xase seba medega xo ya ke hetê bêtîyan ra ameya kîştene ser o seke kênaya ci ba (xora Xase medega xo sey Delal name kena) şîn girê dana.

3.1. Têkilîya İnsan, Ca/Mekan û Mergî

Miyanê romanêk de ca (mekan) elementanê bingeyênanê romanî ra yew o. Nê teswîrê meknan zafane sey roman kotî de vîyareno eşkîno bêro pers kerdene. La esasê xo de miyanê romanan de ehemîyetê teswîrê meknan na perse ra bihêztir ê. Romananê Deniz Gunduzî de zî çîyanê tewr balkêşan ra yew nê teswîrê mekanî yê. Nê romanê ke zafane dewan de vîyarenê de teswîrê şênber yê xoza est ê. La ganî nê teswîrê meknan tenya sey teswîrêkê cayêk nêbêrê vînayene. Çike miyanê romanêk de sehne çiqas ke rêzila hedîseyan û karakteran ser o tesîr biko hende zî parçeyêkê

64 Deniz Gunduz, *Soro*, 21.

65 Deniz Gunduz, *Soro*, 468.

66 Deniz Gunduz, *Soro*, 28.

67 Deniz Gunduz, *Soro*, 28-29.

68 Deniz Gunduz, *Soro*, 29.

69 Deniz Gunduz, *Soro*, 40.

romanî yo. Yanî sehne zereyê romanî de wayîrê yew fonksîyonê dramatîkî yo zî.⁷⁰ Çike ge-ge mekanêko zaf hîra û akerde zî eşkîno bi hedîse û mûnîteyî seba karakteran bibo mekanêko zaf teng û tarî. Sey nimûne Maşala û Murad seba ke Soro keyeyê înan de mendo verê cû zindan de manenê, heqeret û îşkence bi înan yeno kerdene. La badê cû wexto ke Soro vîndî beno na reye embazê Soroyî înan tepişenê, înan ra hesab û persê Soroyî kenê. Tîya de zî ê reyna kuwayîş wenê. A game de zereyê na xozaya gandar û rengin a ke tede mîlçikê ke bi purtanê xo yê renginan perrenê de îşkence vînayîş nê mekanê akerde û renginî keno mekanêko girewte û teng. Rindekîya a mîlçika rengine hîna zaf dej dana Muradî. Çike goreyê ey “dêsanê serdînan ver de îşkence çîyêna bî, tîya verê na rindekîye de çîyêna”⁷¹ Badê cû wexto ke Soro zereyê na xozaya hîra de tekûtenya maneno û kes ca nêdano ey çimê ey de her çî seke asin ra virazîyayo. Yanî erd û asmên, darûber, koyî, deştî, gul û vilikî, şaristan û dewî, merdimî, ruhê merdiman her çî seke asin ra virazîyayo.⁷² Mîyanê na bêçaretî de o û heşêk pîya embazîye kenê ke yew ca ra pey ferqê ey û heş nêmaneno.

Nê romanî de têkilîya ca (mekan), însan û mergî est a. Beşo çarin bi epîgrafêkê şîra Edip Canseverî dest pêkeno ke no epîgraf têkilîya cografya û merdimî zî eşkera mojneno ra. No beş bi cumleya “Koyê tîyayî berz ê, tîk ê, çetin ê.”⁷³ dest pêkeno. Na çetînîya koyan esasê xo de çetînîya cûya tîyayî ya. No mekano ke romannusî sey “welatê telîyan”, “welatê mazêrî”⁷⁴ pêname kerdo têkilîya xo bi merg û pûyayîşî est a. Metafor û teşbîhê “welatê telîyan” derheqê nê welatî de û însananê nê welatî de zî zaf çî mojneno ra. Çike cayo ke telîyî û çetînî tede bibo peyên de destê merdimî gonî mîyan de manenê, “Ti nêşikîyenî pira bê, destê to mîyanê gonî de manenê.”⁷⁵ La reyna zî mîyanê nê welatê telîyî de zî hêvî û zergûnbîyayîş nêqedîyeno. Çike no welat welatê mazêrî yo zî û “Mazêr yew darode har o, hal bi hal nêbeno huşk bi seseran emir keno.”⁷⁶ La reyna zî no welat welatêko bêjî û xidar o. Coka zafê hêgayî bi serran nêramîyayê û netîceyê nê de zî na cografyaya ke hetê ciwîyayîşî ra zaf çetin a aye ra koçî dest pêkenê. Hetêk ra zî binê na çetînî û beyarîya erdî de meseleyê tarîxî est ê. Badê ke armenîyê nê welatî tîya ra yenê surgunkerdene erdê înan û bîlhesa rezê înan zî binê laseran de mendê, kor bîyê û şîyê.⁷⁷

Nê romanî de mekan zafane mintiqaya Gimgimî û dewê ci yê ke zafane bi gonî û mergî herimîyayê yo. Tenya beşêk de wexto ke Paşa şino Îstanbul, nê beşî de mekan bedilîyeno; Îstanbul û İzmir zî dekenwê zereyê nê romanî. Nê beşî de tesîrê mekanî yo ke karakteran ser o yo zaf eşkere xo mojneno ra. Îstanbul mekanêko hîna rehet o ke seba Paşayî tede merg û gonî zaf zêde çin ê, tîya de o zî sey xortanê hemseranê xo ciwîyeno. La İzmir de reyna seba a nasnameya ke înan reyde ya, mabênê karkeran de lej vejîyeno. Nê romanî de mekanêko bîn zî zindan û hepis o ke reyna tîya de heme erjê însanetî wedarîyayê û nê mekanê girewteyî de merg ge-ge beno sey xelasêk.

3.2. Tarîxo Nêzdî de Merg

Nê romanî de merg tenya rîpelanê tarîxî mîyan de, hafîzaya kolektîfe ya şarî mîyan de nêmendo. Zereyê romanî de o tarîx û wexto ke roman tede vîyareno de zî merg leteyêkê na cografya yo. Wextê vîyartişê hedîseyanê nê romanî serrê newayan ê ke zereyê ci de zaf zêde merg, pêkewtiş, pêrodâyîş û înfazkerdişî est ê. Yanî sîya mergî tenya babete û hedîseyanê tarîxîyan de nîya ke şar behsê înan keno. Merg germa-germ wextê nikayînî de zî sey bextêkê sîyayî û raştîyêk qîlqîlyeno. Bîlhesa teswîranê qawexaneyan de cûya derûdormeyî bi şekilêkê gandarî ameya mojnayene. La rêça mergî yena resena yarî û xoşebera weşa dewijan mîyan û na xoşebere kena gonên. Beşê heştînî de badê teswîrêkê wina gandarî, veraşan ra pey na xoşebera bi yarîyan û bicoşe, bi kîştîşê lajê Hemê Alî bena xoşeberêka sîya û gonên.⁷⁸ Reyna no şer û pêkewtiş, cûya şên û bi coşe ya domanan zî bedilnena. Ê domanî yê ke ko ra, hêga û mergan ra gêrenê, şîwanîya heywananê xo kenê, malê xo çerênênê û têreyde embazîye kenê zî para xo nê şer û pêkewtişan ra gênê. Romanî mîyan de teswîrê cûya domanan zî balkêş o ke na cûye bi şekilêkê zaf gandar û rastikênî ameya teswîr kerdene. Teswîrêko winasî de ma vînenê ke domanî bi kaviranê xo keyfê xo anê “Law wile çî kavira rind a, qaytî varekê xo ser a se şên a.”⁷⁹ La badê vîstîkêk cîpê leşkeran dekenwê zereyê merge û êdî vengê tîfinganê înan na merga coşe de zimeno. O kaviro rind û şên zî qasê domanan para xo nê tersî ra gêno:

70 D.S. Bland, “Romanda Fiziksel ve Sosyal-Kültürel Çevre”, açr. Prof. Dr. Sevim Kantarcıoğlu, *Roman Teorisi*, amd: Philip Stevick (Ankara: Akçağ, 2004), 264.

71 Deniz Gunduz, *Soro*, 432.

72 Deniz Gunduz, *Soro*, 251.

73 Deniz Gunduz, *Soro*, 67.

74 Deniz Gunduz, *Soro*, 69.

75 Deniz Gunduz, *Soro*, 69.

76 Deniz Gunduz, *Soro*, 69.

77 Deniz Gunduz, *Soro*, 73.

78 Deniz Gunduz, *Soro*, 160.

79 Deniz Gunduz, *Soro*, 78.

Domanan pesî ver bi hêgayanê boran ramitêne. Pesan verê ra xo darayêne vengê tifingan, sey verî mebiyêne kî reyna vengê tifangan de seke verg biverdo ci winî pijîqîyayêne û biyêne qefle. Yilmazî varek kerdîbî virana xo, dima înan lingî darnayêne we. Kavire sere naybî ey ser, dima ey kalayêne û ca bi ca remayêne. Virana Yilmazî de varekî kerdîbî kale-kale û her teqayîşê tifangî de o kî Yilmazî de cinîqîyayêne.⁸⁰

Pêkewtiş û şer o ke mabênê ‘domananê koyî’ û eskeran de yo zî bi heme şidetê xo germa-germ dewam keno. Her ke şono no şer hîna xidar beno û heme derûdorme beno meydanê cengî. Nê şerê xidarî de erjanê exlaqîyan pawitiş zaf zehmet o. Badê pêkewtişêkê xidarî Rojhat (Doktor) çend eskeranê hêsîran tedawî keno û tayê embazê ey na rewşe rexne kenê la o nê gureyê xo ca nêverdano. Mîyanê nê şerê xidarî de, o zî mîyanê şerî de sey leşkerêk têwgêreno la badê cû bi hîs û exlaqê însanetî û hekîmtî têwgêreno. Reyna zî zafane nê şerê xidarî mîyan de erjê exlaqî binê lingan de şonê. Cinîyêk dest pêkena behsê serebûtanê lajê xo Orhanî kena, yeno fehm kerdene ke lajê aye ‘faîlî meçhulêk’ o. Maya ey serebûtê ey wina behs kena, “Qereqolî va bero teslîm bêro, ma îfada cênîme hema verdanîme ra. Gûret berd hîrê aşmî bîy tam ma nêzana ke kamcî qule ra gûreto berdo. Hîrê aşman ra tepîya meyît ard da ma dest, va ‘xo bîna ra eşto’”⁸¹ Na mesele de tenya vindîkerdiş yan zî kiştîşêk çin o îşkenceyêk zî est o, îşkenceyo ke merde û meyîtî ser o ameyo kerdene.⁸² Maye bi ê halê lajê xo yo ke îşkence bi ey ameyo kerdene û badê cû kiştîyayo zaf xemgîn û bêçare ya. Beno ke a ê heme îşkence û kiştîşî zî heta cayêk fehm kena. Labelê a nêşkîna ê hêrs, heyfgirewtîş û wehşetî fehm bika ke kulmêk welî fekê lajê xo ra veta.

3.3. Pêkewtişanê Xomîyanênan de Ewnîyayîşêko Newe

Mabênê şarê na mintîqa de tarîx ra mucadeleyêko xomîyanên est o. La no mucadeleyê sunî û elewîyan bingeyê hedîseyanê nê romanî nîyo. Seke sey ruhê dewrê xo yê neweyî, şar mîyanê xezebê şerî de, meseleyanê sunîtî û elewîtî ser o zaf zêde nêkeweno pê. Seke peynîya dewr û dewranêk ameya ke êdî axayê binufuzî zî nêşkenê na mesele de şarî ser o tesîr bikê. Wexto ke Ûsên (Axa) gereyê ‘domananê koyî’ keno, xortê eşîra ey zî hemverê ey de vindenê. O na rewşa newa fehm nêkeno: “Mi kişenê bira, mi kişenê heyran! Hem kî domanê ma, hem kî mordemê ma. Hem kî axayê xo... Hem kî ez nêzano kam ê. Hem kî biyê zê kurmanca. Hemî kî biyê tornê Şêxî...”⁸³ O sereyê xo de dano têver la nêşkeno mîyanê mesele ra vejîyo ke peynîya dewr û dewranêk ameya. Domanî peyên de ey kişenê. Vatoxê romanî yo keso hîrêyin na rewşe sey yew destpêkê neweyî wina îzeh keno, “Merdene teyna merdena ey biyê? Merdena ey merdena îtîqatê hezar sera...”⁸⁴ Labelê nê dewrî de, mîyanê nê romanî de pêkewtişê xomîyanênî seraser nêqedişê. Ma mîyanê romanî de şerê bêrtîyanê koçeran û xormeqikan vînenê. Xeto bêrtî, Kemalê xormeqîkî kişeno. La birayê Kemalî İbrayîm o ke İzmir de mamostatî keno nêwazeno na meseleya gonî û qesasî ya tradisyonê dewam bika û derg biba: “Ez kî nêwazena nê di hetî seba çere û heywanan sey wehşîyan gonîya yewbînî birişnê. Labelê ez gonîya birayê xo senî bi pera biroşa.”⁸⁵ Mucadeleyêko bîn zî mîyanê rêxistine (organîzasyon) bi xo de yo. Soro wexto ke mintîqa de zaf beno namdar hetê tayê embazanê xo ra yeno tecrîd kerdene. Reyna meseleya Neslîxane û Saidî de zî rolê cinsîyetî yê komelkî vejîyenê werte û Neslîxana digane hetê piyê xo ra yena kiştene.

3.4. Sey Hafizaya Kolektîfe Merg û Mezeli

Nê romanî de mergî binhişê însanan de, mîyanê hafizaya kolektîfe ya şarî de ca girewto. No roman zî sey romanê Gunduzî yo verênî êdî sey romanêkê tarîxî eşkîno bêro vînayîş. Çike nê romanî de behsê hedîseyanê serranê newayan bîyo. Merkezê nê romanî de herçiqas hedîseyê serranê newayan bibê zî sey hafizaya kolektîfe binhişê şarî de meseleyê verênî yê gonênî yê sey hedîseyê 38î, hedîseyê armenîyan, dewrê osmanîyan de mucadeleyê şarê elewî û şarê sunîyan ca girewto. Wexto ke şarê tîyayî, ‘ewro’yî, yanî ê demê serranê newayan şirove keno hertim referansê înan û binhişê înan nê meseleyê tarîxî yê. Seke tarîx her hetan ra tekerur keno. Nê sebebî ra hemverê dewlete de bawerîya şarî çin a. Wexto ke dewlete wazena rayeranê dewan vîraza, seba birran nobedaran bigîra, dewan de qereqolan rona dewijî seke zereyê tarîxêkê tekerurkerdeyî de bibê, şik kenê ke hukmat reyna keno sey hîris û heştî, “Bawo Dêsim de ancîya verde hukmatî nîya dêne pira ray û qereqolî viraştêne, peydo kî anîya mîlîsî pêgirewtêne. Aynî ma kena dara Hîris û Heştî bawo. Ancîya pepûkî ma rê veng do!”⁸⁶

80 Deniz Gunduz, *Soro*, 80.

81 Deniz Gunduz, *Soro*, 178.

82 Deniz Gunduz, *Soro*, 178-179.

83 Deniz Gunduz, *Soro*, 189.

84 Deniz Gunduz, *Soro*, 191.

85 Deniz Gunduz, *Soro*, 359-360.

86 Deniz Gunduz, *Soro*, 53.

Nê romanî de mîyanê şarê tîyayî de sey hafîzaya kolektîfe, meseleyanê tarîxîyan mîyan de tenya şerê dewlete û şarî çin o. Şerê şarê elewî û sunî zî hafîzaya kolektîfe ya şarî mîyan de gandar mendo. Coka polîtîkaya serranê newayan yê dewlete de xebitnayîşê nê nîfaqan zî est o. La hetêk ra esasê xo de serranê newayan de bi şekilêkê pêroyî şarê kurdî mîyan de sey hêzêk, ewnîyayîş û fikrêkê neweyî nê nîfaqan orte ra wedartiş est o. Çike şaro kurd çî elewî çî sunî êdî fehm keno ke no nîfaq û hemverê yewbînê de neyartî çîyêk safî nêkena. Bîlhesa merg û zulmo hempar o ke ê têrî benê înan ano têhet. Sey nimûne Evdiremano sunî û Mexsûdê Keskîyo elewî di embazê zaf nêzdi yê ke dejê înan, înan yewbînî ra girê dano:

Embaziya Evdiremanî û Mexsûdê Keskî des serrî naye ra ver girêdîyaybî. Lajê her dîyînan hetê Kanîreşê de ameybî kîştene û her dîyan yewbînî dayîreyanê hukumatî de nas kerdîbî. Her dîyî kî merdime eşîran bîy û eşîrê înan verî ra yewbîn de haşt nêbî labelê dejê herdîyan ê yewbînî ra heta roja peyêne girêdaybî.⁸⁷

Merg hişmendîyêka bine înan de virazeno, ê badê mergê domananê xo heme cîyayîyanê komelkî yê sey eşîranê cîyayan ra bîyayîş, mezhebanê cîyayan ra bîyayîş hetêk de ca verdanê û derûdormeyê dejê mergî de yenê têhet û benê leteyêk.

Mezelî sey tarîxêkê nuşteki serebût, tarîx, esl û kok, rûmetê însanetî û hafîzaya însanetî yê. Seke Sayın zî bala ma ancena ser xeyal û xatiraya ê kesanê ke zereyê mezêlêk de nêrakewenê vîrê şarî ra yeno vîrîşayîş û demêk ra dima ê yenê vîrakerdene.⁸⁸ Mezellanê merdeyanê xo ser o însanî tenya xatiraya kesêk yad nêkenê û şînê înan nêtepişenê. Mezeli hetêk ra zî esasê xo de heme ê tarîxê baw û bawkanê înan, serkewtiş û mexlûbîyetê baw û bawkanê înan zî mojnênê înan. Helbet eke baw û bawkalê înan wayîrê mezêlêk bibê. Eke nêbê zî zafane însanî û şarî seba yad kerdene, bi nîşankerdişêk, nîçîkêk ronanê ke hafîzaya azê neweyî û komelî de ê baw û bawkal û qehremanî bimanê. Çike seke Sayın zî îzeh kena kerrayê mezellan, xatiraya merde yo ke rakewte yo danê weriştîş. Yanî kerrayê mezellan, ê xeyalî yê ke, delîl ê ke cendeg (cesed) zemanêk ganî bî, delîl ê ke cendeg zemanêk insan bî. Xeyal merdeyan keno baw û kal.⁸⁹ Nê romanî de seba ê kesanê ke germa-germ mîyanê şerê rojaneyî de mirenê mezêlêk kenitiş zafane zehmet o. La hetêk ra zî goristanê tîyayî, her cayo ke bi nameyê tayê kesanê tarîxîyan seba înan nîçîkêk ronîyaya, mîyanê romanî de cayêko muhîm gênê. Vatoxo hîrêyin yê romanî, nê kulturê nîçîk ronayîşî wina îzeh keno:

Dewijanê nê zerreyan wexto ke yew merdimî namdar merd yan kî yew hadîseyo muhîm ke qewemîya bi nameyê ê merdimî yan kî hadîseyî, cayanê berzan de, yan kî cayê hadîseyî bi xo de nîçîkî nayêne ro. (...) Nê nîçîkî sey yew abîdeyî merdim û hadîseyo tarîxî ardêne vîrê komelî.⁹⁰

Nê romanî de sey mekan goristanêko kan est o ke êdî seba şarî mertebeyê ziyarete de yo ke nameyê ci ‘Çala Şeyîdan’ a. Corê na çale de zereyê yew hewşê qijî de hîrê mezêlê zaf kanî est ê. Mexsûdê Keskî, zereyê romanî de sey pawitox û temsîliyetê hafîzaya kolektîfe ya şarî yo û behsê meseleyanê kanan keno. Mexsûdê Keskî nê mezellanê ‘Çala Şeyîdan’ wina îzeh keno: “Ê şeyîdê bawo, ê şeyîdê Rojika Kerbelayî yê. Ê bi destê cinsê Merwanî, cinsê Yezîdî amey şeyîdkerdene. Wextê şîmşêr û rîman de...”⁹¹ Esasê xo de nê hîrê mezeli mezêlê Murxan, Aristan û Milqoçî yê ke çar-panc neslî verê cîbranîyan ê seba qesagirewtîşê beganê xo, seba erdanê xo yê ke ‘rafîziyê kumsorî’ amey ser o niştê ro, sey qurban ê dayê kîştîş. Hîrê xortîyê egîdî yê xormeqikanê ke sey qurban deyayê cîbranîyan: “Ma, hetê koyî şîma rê ca verdanîme labelê qurbananê ma biderê. Înan begê ma kîştê, ma îna benîme xo rê mezellanê beganê xo ser o serebirnenîme, gonya înan şanenîme adirê zerya xo, xow ra kenîme!”⁹² Rast a zî nê hîrê xortî seke sey beranêk ‘qurban’ bibê, ê sereyê înan bedenê înan ra cira kenê û cesedanê înan benê mezellanê beganê xo ser o nanê ro. Nê mezellan ser o kermî, meyîtan heta asteyê înan wenê. Piyê Aristanî hewl dano ke nê sereyan dekero zereyê şalagêk û bero la o wext ma heme wehşetê dişminatî û neyartîya ke ê bînî kîştîş ser o awan bîya vînenê:

Weledê herê sîyayî, ez xal o, xalê hîrê began o. Ti qurbananê ma kamta bena! Ma xo rê can û cesetê înan herenayo. Ma cesedê înan erdê xo nêkenîme, wela xo qîlerin nêkenîme! Ma sond werdo, sondo tamam! To rê çî ero! Ma bi keyfê xo, ma înan xo rê kenîme werdê vergê yabanî!⁹³

Seke aseno şer, lej û herb çî xomîyanên bibo çî hemverê hêzêkê teberî de bibo bi heman wehşetî vejîyeno meydan û êdî her kes dişmenê xo sey insan ney sey gayêk, sey bizêk, sey qurbanêk vînenê. Dişmen yanî ‘o bîn’, o bîno ke ge-ge mezheb yan zî dînê ci cîya yo, yan kok û nesebê ci cîya yo yan zî eke destfînayîşê parçeyêkê erdî werte de

87 Deniz Gunduz, *Soro*, 108.

88 Zeynep Sayın, *Ölüm Terbiyesi (İstanbul: Metis, 2021)*, 13.

89 Zeynep Sayın, *Ölüm Terbiyesi*, 10-11.

90 Deniz Gunduz, *Soro*, 219.

91 Deniz Gunduz, *Soro*, 221.

92 Deniz Gunduz, *Soro*, 227.

93 Deniz Gunduz, *Soro*, 229.

bibo, êdî sifetanê xo yê însanetî ra vejîno û heme wehşet eşkîno bi înan bêro kerdene. Beno ke ancax dej bieşko dejê ê bîni bişinasno û ey reyde empatî biko. Wexto ke esparêk wazeno, pîyê Aristanî ê mezelan ser o bi ê qisayanê xo yê tûjan biqewerno yew cinîya îxtiyara leçegesîya vejîyena yena leçega xo ya sîyaye verê linganê esparî de erzena erd. A şegala sereyanê cirakerdeyan gêna û înan reyna bena mezelanê began ser û pîyî ra wina vana, “Kalo, hîrê gulê mi bî, mi hîrê gulê xo kerdî virana erdê sîyayî. Bê ma gulanê to kî kîştâ gulanê mi de erdê sîyayî kerîme.”⁹⁴ Bi hewl-dayîşê na cinîya îxtiyare ancax o kal eşkîno ê meyîtanê qurbanan yê poyaye û boyinan sabûn biko, kefen biko û kîştâ mezelanê lajanê a cinîya îxtiyare de wedarno. O hîrê rojî zî nê mezelan ser o şîn girê dano û mirdîya xo bermeno. Nê wehşetê şerî yo ke xortî sey beranêk bîyê ‘qurban’, ancax eşkîno bi cesaretê a cinîye, ê sey însanêk binê herî de bêre temernayîş. Çike seke a zî vana a û kal derd û kulê yewbînan rê bîyê pepûgê wisarî yê ke pîya wanenê û bermenê. Na cenîye, pîrika, pîrika, pîrika Evdiramanî ya ke do serran ra dima na reye bi heman dej û şîngirewtîşî Evdiraman û Mexsûdê Keskî, do dejanê yewbînan rê bibê pepûkêk. La badê wedarnayîş û temernayîşê ê hîrê xortan zî no prosesê şîntepîştîşî seba xormeqikan tamam nêbeno. Çike ê xortê ke sey ‘qurban’ seba eşîra xo, seba qesasî, seba erd û waranê xo ameyê kîştene, erd û herîya xo ser ney, ê ‘dîşmenî’ de ameyê temernayene. Yanî erd û warê înan ser o seba înan seba şîngirewtîş, yadkerdiş û paya dayene mezelêk çin o. Badê cû misayîbê Aristanî Kup (kalikê, kalikê, kalikê Mexsûdê Keskî) şîno hêdî-hêdî asteyanê ê hîrê xortanê ‘qurbanan’ ano û ‘Çala Dedewanî’ ya ke ewro zafane sey ‘Çala Şeyîdan’ name bena de dano we. Mezelê (goristanê) na mintîqa û nameyê înan hafîzaya kolektîfe ya şarî de bi manayanê xo ganî yê. Nê romanî de goristanêko balkêş yo bîn zî ‘Mezelê Kutikan’ o. Çike nê wareyan de zamanêk di eşîran kutikan ser o dayo pêro û her di hetan ra bi seyan merdim kişîyayo. Seba ke merdeyê nê goristanî kutikan ser o kişîyayê şarî no goristan sey ‘Mezelê Kutikan’ name kerdo ke esasê xo de tede rastî û trajedîya şarî est a.

3.5. Cûya Sîyasî ya Meyîtan

Şerî mîyan de badê mergî, badê kîştîşê ‘dîşmenî’ her çî, heyf girewtîş nêqedîyeno. Seke Canetti îzeh keno merdeyî êdî nêşkenê merdimî tehdît bikê la merdeyî eşkîne bêre tehdît kerdene.⁹⁵ Nê komê cesedan bieşnawê zî nêşnawê zî eşkîne bêre tehdît kerdene û no tehdîdkerdiş hêzêko pîl dano ‘serdest’ û ‘xalîb’î. La hetêk ra zî mîyanê xidariya şerî de zî ganî rûmetê însanetî bêro seveknayene. Coka exlaqê şerî mîyan de Dewrê Entîkî ra nat yeno vatene ke şerî mîyan de ganî muameleyêko xirab bi merdeyan nêbêro kerdene û her di hetî zî hemverê merdeyanê xo de rêz bigîrê. Bîlhesa temernayîşê merdeyan de ganî exlaqêk bibo. Na babete de *Antîgonîyê* Sofoklîsî nimûneyêko balkêş û sereke yo. Reyna Platon *Dewleta* xo de, şerî de huqûq û heqê meyîtan ser o vindeno ke goreyê ey merdim o ke cesedêk rê muameleyêko xirab biko na qancixî ya.⁹⁶ La hertim nê exlaqî ser o nêpawîyayo. Bîlhesa serdestî; cûya merdeyî û rûmetê însanetî ser o qerar danê. Çike neteweperwerîye mergî ra hêz gêna û mergî seba ke erjanê xo berz bikero şuxulnena. Seke Bauman zî bala ma anceno ser seba ke bêmergîya netewî bivirazîya merg yew verdestik o. Çike ‘welat’ bi xo erd (herî) û merdeyî yê. Coka qehremanî amade yê ke cûya xo zî feda bikê.⁹⁷ Seke Butler bala ma ancena ser “Merdeyê Amerîka bi xo, seba awankerdişê neteweperwerîye bi îlananê mergî yenê pîrozkerdene.”⁹⁸ Wexto ke merg bibo wasitayêkê awankerdişê netewî o wext serdest qerarê şînî û şîngirewtîşî dano ke ganî merdeyê ‘ê bînan’ berz nêbê û badê mergî nêbê sembolêkê qehremanîye, sembolê qehremanêkê neteweyî û bi nê şekilîya qehreman û şarê ey nêbo bêmerg. Fîkrê qehremanê neteweperwerî de ancax merg eşkeno qehremanêk biko bêmerg. Coka meydanê şerî de serdest hertim dima yo ke merdeyan ra qehremanêko neteweyî yo bêmerg nêvejiyo. Nê sebebî ra heme rûmet û heqê însanetî binê lingan de şonê. Çike êdî mexlûb û serdestê şerî qerarê her çî, qerarê mergî zî dano, tenya merg zî ney qayîdeyê şîn girêdayîşî, kam hêja yê rûmetê însanetî yo kam nîyo, şînê kamî eşkîno bêro girewtene ê kamî nêşkîno ûsn. Butler na mesele wina îzeh kena:

Tenya şînê tayê cûyan eşkîno bêro tepîştene, şînê ê bînan nêşkîno bêro tepîştene. Yew mercîyê qerarî yo cîyakar est o ke tayê mefhûmanê cîyakaran virazeno û înan domneno. No mercî qerar dano ke şînê kamî eşkîno bitepişîyo û ê kamî nêşkîno bitepişîyo. Yanî kam bi şekilêkê normatîfî insan o, yew cûya ke eşkîna bêra ciwîyayene û yew mergo ke eşkîno şînê ci bitepişîyo çî yo.⁹⁹

Reyna Butler bala ma ancena ser ke seba ê kesanê ke şer de hetê Dewletê Yewbîyayeyî yê Amerîka ra ameyê kîştene îlanê mergî çin ê û nêşkîne bibê çike eke cayêk de îlanê mergî bibo îtibar dayene, ehemîyet dayene est o. Bi îlananê mergî waro umûmî de şînê nê insanan tepîştîş dîyar keno ke ê yenê qebûlkerdene, no qebûlkerdişêko netewî

94 Deniz Gunduz, *Soro*, 229.

95 Elias Canetti, *Kitle ve İktidar*, 74.

96 Platon, *Devlet*, açr. Sabahattin Eyüboğlu - M. Ali Cımcı (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2022), 176-177.

97 Zygmunt Bauman, *Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri*, 144-178.

98 Judith Butler, *Kırılğan Hayat; Yasın ve Şiddetin Gücü*, açr. Başak Ertür (İstanbul: Metis, 2018), 12.

99 Judith Butler, *Kırılğan Hayat; Yasın ve Şiddetin Gücü*, 12.

yo.¹⁰⁰ Seke Evren Balta, Verdery¹⁰¹ ra neqil kena “Her îqtîdaro newe vîyarteyê xo bi saya mergî reyna awan keno. Merdeyanê xo yê pîrozan awan keno û ê ke hemverê ey de yê, bêmezel/bêgor verdano.”¹⁰² Romanê *Soroyî* de destpêk ra merg sey realîteyêka sert û xidare mîyanê cuya şarî de, qedera şarî de û mintîqa de yo. Coka nê romanî de merdeyî tenya merdeyî nîyê, ê badê mergî zî wayîrê hêzêkê sembolîkî yê coka bi mergê qehremanan her çi nêqedîyeno. Seke her çi newe dest pêkeno. Merdeyanê xo seveknayîş û binerdkerdiş bi xo beno mucadeleyêko pîl. Seke Evren Balta, Verdery ra neqil kena cuya siyâsî ya meyîtan est a, yanî meyîtî halê merdene de zî nê nasnameyê siyâsî ra nêşkinê bixelisîyê:

Seke Verdery îzeh keno merdeyî bi cunameyêk yenê hemverê ma. Bi saya nê cunameyî ma ê merdeyan bi înanê ke heman cuye ciwîyenê reyde vînenê. Bedenê înan hem merde yo, hem gandar o. Bi şekilêkê fizîkî ê merde bibê zî sey siyâsî ciwîyenê. Bedenê înan o merde û ê çîyê ke bi nê bedenê merdeyî yenê kerdene halo tewr eşkera yê siyasetî yo.¹⁰³

Coka nê romanî de merdeyê bêmezelî, merdeyê ke halê insanetî ra vejîyayê, mezelê akerdeyê ke pabeyê merdeyanê xo yê sey sembol û metaforêk zereyê nê romanî de gêrenê. Çike badê mergê merdeyî zî o nasname û cuya ey/ayê ya siyâsî dewam kena yanî o/a tenya merdeyêk nîyê, ê hema ra zî terefêk ê, hêzêk ê, sembolêk ê, dişmenêk yan qehremanêk ê. Eke o yan a dişmenêk bibê a dişmenatî bi mergê înan zî nêqedîyeno û huqûqê dişmenatî hemverê meyîtê înan de zî berdewam o. Çike eke o/a seba îdeolojîyêk yan zî netewêk ‘qehreman’ bibê, badê mergê înan reyna her çi nêqedîyeno eksê ci seke ê wela asteyanê xo ra biwelidîyê benê sembolêkê ê neteweyî, ê îdeolojîyî û qehremanîye. Balta na babete wina îzeh kena:

Eke ma şerî sey çinkerdişê hêzê fizîkî yê ê hemverê xo fehm bikê o wext ma nêşkenê o wehşeto ke hemverê merdeyan de yeno kerdene, ey fehm bikê. La senîn ke serkewtene tenya bi mergê fizîkî ra girêdaye nîyo, şîdet zî tenya seba bedenê gandan nîyo. Hemverê adet û tore, hafiza û rîtuellan de çinkerdene û şîdet hertim parçeyêkê şerî yo û bîlhesa parçeyêkê berteraf kerdişê serewedaritişan o. Şer, o çîyo ke tarîx, hafizaya înanê ke sey neyarî yenê vînayene çinkerdiş o, vernîya vejîyayîşê ci girewtîş o. Ê hetê ke yewbînan de şer kenê tenya nêwazenê ke ê bedenê rastekîn û hereketinî ke înan reyde şer kenê, înan bikişê, ê wazenê o komelo ke derûdormeyê nê bedenê de virazîyayo û ê hîsîyatê komelî yê daîmî zî bikişê.¹⁰⁴

Tarîxê kurdan mîyan de nimûneyê nê meseleyî zaf ê. Merdeyê kurdan zî seba ke wayîrê cuyêka/nasnameyêka netewî û siyâsîyî yê, marûzê zaf çîyan bîyê. Coka ewro hema ra zî mezelê Seyîd Rizayî û Şêx Seîdî dîyar nîyê.¹⁰⁵ Romanê *Soroyî* de zî coka zaf reyî merdeyî/meyîtî gandan ra hîna bihêz ê yan zî bedenêko merde eşkeno bedenêkê gandarî ra hîna zêde xof û ters vila biko. Çike aste û gonî ya ke cendeg û bedeno ke êdî insan nîyo ra mendê wexto ke bieşko cematê ganîyan virazo êdî merg beno siyâsî.¹⁰⁶ Çike merdeyê nê romanî zî wayîrê cuyêka siyâsî yê ke înan ser o cematêko ganî û hêzdar virazîyeno. Coka badê mergê înan zî ê nê nasname û cuya siyâsiye ra nêxelisîyenê.

Romanê *Soroyî* bi ziwan û uslûbê xo, bi teswîranê xo yê ganîyan beno ke mîyanê romanê zazakî de romanêko tewr başan ra yew o. La nê romanî de rexneyo tewr pîl serkarakter o ke nameyê xo dayo romanî, *Soroyî*, ser o eşkîno bêro kerdene. Çike sey serkarakterêk Soro mîyanê romanî de zaf baş nêameyo teswîr kerdene û daşinasnayene. Yanî nameyê romanî *Soro* bibo zî mûnîteyê romanî û tengijîyayîşê romanî tenya derûdormeyê *Soroyî* de nêmunîyayê. Eksê ci Soro zereyê romanî de zaf reyî apey de maneno, ge-ge tenya sey sîyêk aseno. No romano ke 26 beşan ra werê yeno de tenya şeş beşan de rasterast behsê *Soroyî* bîyo. Hîrê beşanê peyênan de zî behsê cesedê *Soroyî*, hetê domananê dewe ra temernayîşê cesedî bîyo. Beşêk de zî embazê *Soroyî* yenê mezelê eyo nîmite yo ke domananê dewe seba ey amade kerdo, ser. La balkêş o ke nê beşan ra, nê beşê ke derheqê serkarakter *Soroyî* de yê, beşo tewr balkêş û cayo ke mûnîteyê romanî resneno tîtikêk, mergê *Soroyî* yo. Yanî meyîtê ey o ke mîyanê darûber û hêgayan de bêkes û bêwayîr pabeyê mezelêk o hîna balkêş o. Yanî nuştokî meyîtê *Soroyî*, *Soroyî* ra başêr bi şekilêkê hîna eşkerayî teswîr kerdo. Yanî ma meyîtê *Soroyî*, *Soroyê* gandarî ra hîna zaf nas kenê. Beşanê peyênan de tengijîyayîşê mûnîteyî, meyîtê *Soroyî* vînayîş û bi şekilêkê insanî ey temernayîşî ser o awan bîyo. O wext, o mezelo ke Mexsudê Keskî seba xo kinitibî hîna beno bimana û sembolîk. Çike nê welatî de hetêk ra mezelê vengî pabeyê merdeyanê xo yê. La hetêk ra zî tayê merdeyî ke cesedê înan halê insanetî ra vejîyayo, mîyanê darûber û hêgayan de boye dekewta ci, o meyîto

100 Judith Butler, *Kırılğan Hayat; Yasın ve Şiddetin Gücü*, 49.

101 Katherine Verdery, *The Political Lives of Dead Bodies: Reburial and Postsocialist Change*, (Columbia University, 2013).

102 Evren Balta, “Ölü Bedenlerin Siyasal Yaşamları”, *Öteki Olarak Ölmek*, amd. C. Evrim İflazoğlu - A. Aslı Demir (Ankara: Dipnot Yayınları, 2016), 157.

103 Evren Balta, *Ölü Bedenlerin Siyasal Yaşamları*, 159.

104 Evren Balta, *Ölü Bedenlerin Siyasal Yaşamları*, 147-148.

105 Hışyar Özsoy, “Araf’ta Kalmak: Tarih Mezarda Başlar”, *Öteki Olarak Ölmek*, amd. C. Evrim İflazoğlu - A. Aslı Demir (Ankara: Dipnot Yayınları, 2016).

106 Zeynep Sayın, *Ölüm Terbiyesi*, 14.

ke beno nêçîrê heywananê yabanî, cêser kewto û her yew parçeyê ci cayêk de xerxelîyayo pabeyê mezelêk o. La nê welatî de hema luksê îxtîyaran çin o ke pabeyê mergê xo vinderê, seba mergê xo mezelanê vengam amade bikê. Coka Mexsûdê Keskî û Evdiraman o ke lajê înan koyî de ameyê kiştiş, êdî pabeyê mergê xo yê la badê cû ê mecbur manenê ke tîfînganê xo bigîrê xo dest û şer bikê. Çike nê welatî de merg îxtîyaran ra vêş, bîyo para xortan û herinda îxtîyaran de xortî binê erdî de, binê herriya serdine de rakewenê. Coka binê her nîçik, çale û tûmêkê na cografya de, mezelêk est o ke êdî bîyê efsaneyêk û ê merdeyê ke uca de rakewenê bi nê efsaneyan resayê bêmergîye.

Seba ke cûya siyâsî ya meyîtan est a, şîntepîştîş nê romanê de zaf zêde verê çîman de nîyo. Çike amanco sereke her kes verê cû dima yo ke meyîtanê xo rê mezelêk, nîçikêk awan biko. Zehmetî û zorî ya tewr girde yan zî lukso tewr gird no yo. Lajê Evdiramanî Kerem û lajê Mexsûdê Keskî Heyder, Karêr de pîya yenê kiştene. Karêrijê ke domanê înan zî ko ra yê nê her di domanan kenê herinda domananê xo ke domananê xo bixelesnê. Yanî seke Mexsûdê Keskî zî vano yew dewr û dewran o ke, “Ma rê zulim amo, kewtîme çî hal jubîn ra meyîtanê domananê xo tîrnenîme.”¹⁰⁷ Wexto ke eskerî înan ra persenê, Evdiraman vano ke o lajê mi nîyo. O, mêriko ke Kerem kerdo herinda lajê xo ra vano, “Xora lajê mi merdo şîyo, qe ke wa lajê to bixelesîyo.”¹⁰⁸ La Mexsûdê Keskî xo nêtepişeno û bi ê dejî xo erzeno meyîtê lajê xo ser la badê cû seba ke o zî nêşkayo sey Evdiramanî ‘pêt vîndero’ poşman beno “Mî rê koranîye ame, mî çîta cinîya este xo ser, meyîtê Heyderî meyîtê Keremî ra kerd cêra, dard we ard! Karêrijan wertê xo de Keremî rê mezelade sipîye, Kerem û Heyderî rê wertê xo de nîçik na ro.”¹⁰⁹ Yanî êdî merdeyê ke wayîrê yew cûya siyâsî yê tenya merdeyê keyeyê xo nîyê ke tenya maye û pîyê înan şînê înan girê bidê û înan rê mezelan bikenê.

4. Romanê Kalaşnîkofî de Temaya Mergî

Romanê *Kalaşnîkofî* sey teknîk romanê bînan yê Gunduzî ra cîya yo. No roman sey tewirê xo romanêko sayinsfîkşîn o. Nê romanî de behsê yew dewir, cemat, ca û şexsanê xeyalîyan bîyo. Na cuye, ca û dewir yew mûnîtişo fantastîkî reyde mûnîyayo.¹¹⁰ Hetê teknîkî ra zî Gunduzî no romanê xo sey ê verênan sey romanêkê klasîkî nênuştio. Nê romanî de nîşaneyê romanê postmodernî, fantastîk û sayinsfîkşînî est ê. La reyna zî na dinyaya fantastîk û sayinsfîkşîne de zî ma realîteya kurdan ya tarîxî û mergî vînenê. Çike seke Anuk zî behs keno, “Bî taybetî mîyanê tarîxê xo ra tertele-yê Dêrsim 38î hema hema romanê zazakî de êdî bîya sey kanonêkî.”¹¹¹ No roman demêkê ameyoxî de vîyareno ke nê demî de seke heme neslê însanan qir bîyo û planetijê neweyî, înan nas nêkenê û ancax bi simîlasyonanê neweyan eşkenê însananê verênan nas bikê. Wexto ke nê planetijê neweyî dekewenê zereyê cûya nê însananê verênan ma vînenê ke ê kesê ke zereyê ê simîlasyonî de cemedîyayê û zeleqîyayê yanî Rojda, Şaîr û kalaşnîkof, di kesê şahidê tertele-yê Dêrsimî yê. Tîya de kalaşnîkofo ke nameyê xo dayo romanî sey karakterêk o ke esasê xo de alet û sembolêkê kiştişî yo. Romanî de rasterast behsê ci nêbo zî, beno ke nê kalaşnîkofî, kiştiş û şeran peynîya dinyaya însanan arda. Ê cayêkê tarîxî ra zeliqîyayê û mendê ke êdî tenya bi çend simîlasyonan însanê planeta newa eşkenê înan nas bikê. Herçiqas mîyanê romanî de behsê sebebê çinbîyayîş û weşîyayîşê nê planetî nêbo zî beno ke bi şerêk û peyêne de bi merg peynîya nê medenîyetî ameya. Wexto ke ma zî simîlasyonî reyde dekewenê zereyê cûya Rojda û Şaîrî ma vînenê ke cûya înan mîyanê tarîxî de, vîstikêka tarîxî ya ke hedîseyê Dêrsimî qewimîyayê, na vîstika tarîxî de zaf zêde kiştiş, qirkerdiş, merg, zulm û neçarî esta. Nê romanî de eksê zafê metnanê edebîyanê ke na babete ser o nusîyayê Gunduzî dergûdila biteferuat behsê nê talan û qirkerdişî nêkerdo. Bi saya Rojda û Şaîrî merdim hîna zaf nê dejî û tesîrê ci vînenê. O dej û bêçaretîya însanan tayê cayan de helbet vîyareno la hoka mûnîteyî tenya nê ser o nêronîyaya. La reyna zî tayê teswîran de bi şêkilêkê eşkerayî behsê na bêçaretî, ters, xewfê mergî û na bobelate ra remayîşî bîyo:

Cinî, camêrdî, zav-zeç û heywanî ver bi koyan ti vana qey tofan ameyo bi yew hesemete remenê. Mîyanê înan de ez zî remena, ez xo vînena û pîze bi nê halê xo veşnena. (...) Merdimî sey morcelayan niştê yewbînî ser, xirxilînê û yewbînî wenê. Dewrê kerreyan ra, dewrê rim û şimşêran ra bigê heta dewrê jetan kewtê tê, yewbînî qir kenê.¹¹²

No pasaj, badê ke Rojda beng werdo ameyo nuştene ke esasê xo de beno ke bi saya halusînasyonan Rojda mîyanê wextî de dekewena raywanîyêk. Çîyo ke a xusûsen meseleya Dêrsimî ser o û esasê xo de seba heme însanetî vînena qirkerdişê yewbînan o. Bîlhesa bêçaretîya bindestan a ke ê hîna zaf maruzê kiştişî benê. Nê romanî de zî merg sey

107 Deniz Gunduz, *Soro*, 193.

108 Deniz Gunduz, *Soro*, 193.

109 Deniz Gunduz, *Soro*, 193.

110 İbrahim Dağılma, *Edebiyato Modern ê Zazakî (Dewir, Tewir u Mewzu)*, 112.

111 Nevzat Anuk, *Hetê Awanî û Tematîkî ra Romanê Zazakî* (Çewlig: Unîversîteyê Çewligî, Enstîtuyê Ziwananê Ganîyan, Beşê Ziwan û Edebiyatê Zazakî, Tezê Doktorayî, 2023), 55.

112 Deniz Gunduz, *Kalaşnîkof* (İstanbul: Vate, 2013), 27.

kişiyayîşê bindestan, temsîlê qirkerdişî yo. La esasê xo de nê romanî de merg bi karakterê Rojda beno yew çîyo bîn: qesas, heyfê xo û şarê xo girewtiş. Rojda û Şaîr nê bobelatî ra sax feletîyenê la maruzê asîmîlasyonî manenê heta Rojda ziwanê xo zî xo vîr ra kena û tewr peyênê de bena sey serdestan. La a û Şaîr esasê xo de, sey zafê însananê xo nê bobeletan, dejê xo û dejê şarê xo, xo vîr ra nêkenê û no dej hêzê qesas girewtişî dano înan:

Dej dejî nas keno, ê anceno vîrana xo, pilosînê yewbînan ra, yewbînan kewenenê. (...) Her ke şono ma yewbînan ra hîna zaf hêz gênîme. Belê sey maran ma ancînîme binê erdî. Sey ê maranê ke musayê ke Şahê înan ameyo kiştene û bi hêrs hezar yew qule ra fetelînê ke qesasê xo bigêrê. Sey ê maranê ke çermeyê xo dirnenê û linganê xo binê pîzeyê xo vejenê û vera-vera benê ejderhayek.¹¹³

Nê hîsê Rojda mojnênê ra ke esasê xo de nê romanî de temaya bingeşê a ke mûnite ser o awan bîyo no heyf-girewtiş û qesas o. Yanî kerdoxanê ê heme kiştîşan kiştîş o. Êdî fikir û xeyalê Rojda de tenya çîyêk, kiştîşê pîyê xo Mistê Korî est o. Çike merg tenya yew mefhûm o ke peynîya kesî ano, nîyo. Kiştîşê şarêk çî hetê bedenî ra çî hetê fikir û kulturî ra kiştîşê şarêk sembolê çînbîyayîşê ê bînî yo. Coka êdî hemverê mergî de vindertiş beno sembolê hemverê nê çînbîyayîş û înkârî de vindertişî. Çike merg çî bi kiştîşê şarî û xoza çî bi kiştîşê kulturî çînkertiş û vindîkerdişêk o. Ê ke apeyde mendê zî esasê xo de nê çînkertişî ra vêş bi vêş para xo gênê. Karaktera romanî ya sereke, Rojda ya ke apey de menda zî seke çin a, kokê xo vîndî kerdê, hîs kena:

Nika ez kî sey pîyê xo yew pînc a. Kokê mi xo rê, şaxê mi xo rê şonê. Ez mîyan ra bîyo di cayî. Rastîya min a ke kokê mi de veng a mi dana bîya zure. Zura ke bîya amayeyê mi, nika rastîya min a. Ez mîyanê di dêsan de bêvin nana ro, dana we, xo rê yew ber gêrena. Berê mi o yo ke ez pîyê xo kişena, bombe şanena bine, zura ey kena vila. Ez bi naye xo kî kişena û rastî û zura xo kî kena vila. Nişena ro mîyanê nê weşaniteyî de xo newe ra munena.¹¹⁴

Rojda sax menda la wayîrê vîyarteyêk nîya çike o vîyarte binê lingan de, bi mergî wel bîyo û şîyo. La ewro û ameyoxê aye zî zurêk ser o awan bîyê ke a sey merdayêk orte ra bîya di leteyî. Felat, xelas û reyna xo ser ameyîş, kiştîş o. A hêvî kena ke, bi mergê/kiştîşê kerdoxê ê heme kiştîşan do a mîyanê wela kiştîşî ra reyna biwelidîya û reyna biresa kamîya xo, nasnameyê xo û ziwanê xo. Goreyê Rojda, nê heme çî û îdealî, do reyna kiştîşê pîyê aye ra biwelidîyê: “Ez pîyê xo kişena, senî ke Şayîrî newe ra ziwanê ma ardo ra cuyî, ez kî winî pîyê xo kişena...”¹¹⁵ Tarîxî reyde têrî ameyîş, o tarîxo ke hetê serdestan ra nusîyayo û zereyê ci ra boya mergî vila bena ey reyde, ê mergî reyde têrî ameyîş û uca ra welidîyayîş tenya na hêvî û waştîş hêz dano karakteranê serekeyan. Yanî seke Akman zî îfade keno nê romanî de, “Seke milaketê tarîxî, seba ke merdeyan rê gan bida parçeyanê şikîyayeyan newe ra pêra besta, awirê xo zîq verdayo hedîseyê Dêrsimî yanî nê kopanê felaketî ke pêser bî.”¹¹⁶ Nê awirê Rojda yê ke tarîxî ra zeliqîyayê felata nikayî, kiştîşê pîyî de vînenê û no waştîş romanî de cayêko sereke de yo ke hetê Rojda ra zaf zêde tekrar beno. Seke Bozkurt zî îfade keno “kiştîşê pîyê xo waştîş” nê romanî de sey leîtmotîfêk ameyo şuxulnayîş û beşanê cîya-cîyayan de zaf zêde tekrar bîyo.¹¹⁷ Êdî Rojda zî wazena sey ê bînî, sey dişmenê xo a zî bikişê, seke ancax kiştîş bieşko kiştîşî safî biko. Merg bieşko mergî safî biko, coka Rojda nê biryarê qesasî ser o seke çermê xo bedilnena, kewena dilqê zalimî û a zî wazena ke ê çîyê ke bi înan ameyê kerdene a zî hemverê înan de bika: “Ax ez pîyê xo kişena. Ziwanê ey tira kena. Goştê ey verê tîje de huşk kena û kena werdê kerm û kêzan û adirê zerrîya xo rê kena awe!”¹¹⁸ Esasê xo de yew hêz o ke kiştîş û heyf-girewtişî ra yeno û “ê bînî” ‘bindest’î keno bihêz û qet peynîya ci nêano. Hemverê heme şer û qirkerdişan de, mergî de, o reyna pay ra yo. Seke Baudrillard zî îzeh keno “O bîn seraser nêşkîno bêro îmhê kerdene, yanî estbîyayîşo bêpeynî yê ê bînî.” Çike “O bîn seraser, bin ra hemverê her çîyî de xo ver dano: Hemverê fethî de, hemverê nijadperestîye de, hemverê vîrusê cîyayîye de, hemverê psikodramayê xerîbîye de. Hetêk ra o bîn hertim rewne ra yo merde yo, hetê bînî ra zî sip û saxlem pay ra yo.”¹¹⁹ Rojda û Şaîr bi xo ê heme wehşetî ra sax feletîyayê la tarîxî mîyan de hemverê ê bînî de mesulîyetê şahidîye est o. Seke Lévinas bala ma anceno ser ke “sempatî (gonîgermîye) û guneyê xo bi ci ardene, seba ê bînî dej antene yan zî seba ey/ayê hezar merg xo çim kerdene; seba ke nê heme çî mumkun bibê ganî merdim ê bînî reyde bibo yew parçe.”¹²⁰ Goreyê Lévinasî na merhaleyêka winasî ya ke wexto ke merdim dej û mergê ê bînî de xo zî sey oyo/ayê ke nêmerdo/a sax mendo mesul vînenê û êdî seba ê bînî xo qurbankerdiş vejîyeno meydan.¹²¹ Rojda zî ameyo yew merhale ya ke seba ê bînan, seba qesasê şarê xo, xo çin bika, qurban bika.

113 Deniz Gunduz, *Kalaşnikof*, 49.

114 Deniz Gunduz, *Kalaşnikof*, 42.

115 Deniz Gunduz, *Kalaşnikof*, 44.

116 İlyas Akman, *Edebîyatê Zazakî - Analîzê Eseran* (Van: Peywend, 2020), 144.

117 Harun Bozkurt, *Hetê Awanî û Temayan ra Analîzê Romananê Deniz Gunduzî*, 136.

118 Deniz Gunduz, *Kalaşnikof*, 42.

119 Jean Baudrillard, *Kötülüğün Şeffaflığı, Aşırı Fenomenler Üzerine Bir Deneme*, açr. Işık Ergüden (İstanbul: Ayrıntı, 2021), 148.

120 Emmanuel Lévinas, *Ölüm ve Zaman*, 45.

121 Emmanuel Lévinas, *Ölüm ve Zaman*, 45.

PEYNIYE

Her hîrê heme romanane xo de zî Deniz Gunduzî mesele û babetê tarîxî û komelkî derûdormeyê şidet û wehşetê mergî de mûnitê. Romananê Gunduzî de mergî sey qehremanêkê serekeyî morê xo dayo mûnite, uslub û terzê roman ro, nê romanane de merg bi heme şidetê xo sey leîtmotîfêk bêvindertiş tekrar beno. Her di romanane xo yê verênan de nuştox bi terzêko realîst meseleyanê komelkîyan ser o vinderto. Romanê xo yê peyênî de zî ey reyna nê meseleyê komelkî û tarîxî bi terzêkê hîna cîyayî, bi terzê sayînsfîkşîni nuştê. Nê romanane de merg û şidetê tarîxî bi heme kiştoxîya xo cuya rojane ser o zaf zêde tesîr kenê. Reyna qayîdeyê komelî bi xo esasê xo de zaf reyî merg û kiştîşî ser o ronîyayê ke qesasê xo girewtîş mîyanê normanê komelî de qayîdeyanê serekeyan ra yê. Coka heme romanane Gunduzî ra gonîyêka sûre seke bêmabên nesilîyena ke her kes wazeno bi nê qesasê gonî, zerrîya xo biney honik biko û prosesê şîngirewtîşê xo tamam biko. Hemverê na gonî û mergî de; insan, tebiyet û cuya rojane para xo gênê.

Romananê Gunduzî de şer, merg, kiştîş, şideto rojane, lej û reqabetê eşîran, qesasê merdeyanê xo girewtîş û meyîtanê xo erd de/meydanê şerî de canêverdayîş, merdeyê bêmezelî, mezêlê bêwayîrî zaf zêde yê. İnsanê ke nê şerane bêmabênan de ‘hetêk’ ê wexto ke mirenê zî nê nasnameyanê xo ra bêpare nîyê. Yanî nasname û cuyêka sîyasîye û temsîliyetê hetêkbîyayîşî yê merdeyan û meyîtan zî est o. Coka nê şerane de şer û pêrodayîş tenya hemverê gandarane de nîyo, heman şidet, şer û lej hemverê meyîtan û merdeyan de zî yeno domnayene. Çike meydanê cengî de, merdeyan û meyîtan ra zî eşkîno qehremanî vejîyê û seba serkewtişêkê seraserî hemverê inan de zî serkewtiş lazim o. Nê romanî, romanê tarîxî yê û heme talankerdiş û wehşetê tarîxî nê romanane de aseno. Coka nê romanî hetêk ra zî hafizaya kolektîfe ya şarî zî mojnênê ra reyna na hafizaya kolektîfe de zî zaf zêde merg, kiştîş û qirkerdiş est o.

Romananê Gunduzî de merg dekewto hewnanê insanan zî coka nê romanane de hewnanê insanan ra zî gonî nesilîyena. A xozaya ke destpêkê romanane de bi şekilêkê şên, rengin û gandarî teswîr bena, a zî nê mergî ra para xo gêna. Seraser na xozaya zî bi mergî, merdeyan, meyîtanê bêmezelan xeripîyena, pûyena û erdanê bereketinan ser o, vewra sipîya xaseke ser o, zîyare û dîyaran ser o gonî pijik dana û nesilîyena. Nê romanane de mabênê insan û xozaya de têkilîyêka girde est a ke ê yewbînan tamam kenê. Zafane destpêk de ma nê romanane de xozayêka zaf tebîî, şên û gandarê vînenê ke insanî zî zereyê na xozaya tebîî û gandarê de bi halêkê sade û tebîîyî ciwîyenê. La gama ke şert û mercê komelkî bedilîyenê û o tebiyetê gandar beno erd û warê şerane giranan tebiyet zî qasê insanan para xo na qîlêrîya şerî ra gêno. Seba ke habîtatê inan xeripîyayo insanî insanetî ra, xozaya tebiyetê xo ra vejîyena. Parçeyêkê bînê nê habîtatî heywanî yê û ê zî para xo nê şerî ra gênê. Her ke şer giran beno seke cayê insanan û heywanan bedilîyeno yan zî ferqê inan yewbînan ra nêmaneno. Yanî nêçîrvanê tebîî (insan) eşkînê herinda nêçîranê tebîîyan (heywan) bigîrê. Meyîtî hende zaf ê ke êdî ê zî seba heywanan nêçîrê tebîî yê û ê zî parçeyêkê nê habîtatî yê. Nê romanane de nê heme merg, kiştîş û nêçîrbîyayîşê insanan sey teknîk bi teswîranê zaf eşkera û akerdeyan ameyo dayene.

ÇIMEYÎ

- Akman, İlyas. *Edebiyatê Zazakî -Analîzê Eseran-*. Van: Peywend, 2020.
- Altunay, Fatma Didem. *Varoluşçu Felsefede Ölüm Kavramı*. Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Anter, Helin. *Sanat Yapıtlarında Ölüm Teması*. Batman: Batman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Resim Anasanat Dalı, Tezê Lîsansê Berzî, 2018.
- Anuk, Nevzat. *Hetê Awanî û Tematikî ra Romanê Zazakî*. Çewlîg: Unîversîteyê Çewlîgî, Enstîtuyê Ziwananê Ganîyan, Beşê Ziwan û Edebiyatê Zazakî, Tezê Doktorayî, 2023.
- Ariès ,Philippe. *Batî'da Ölümün Tarihi*. açr. Işın Gürbüz. İstanbul: Everest, 2015.
- Aslanoğulları, Mehmet - Çiftçi, Hasan. "The Denomination of Mother-Tongue, Characters Suffering Language Problems and Belonging in Selected Zazaki Novels". *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, 8/16 (2022), 117-145.
- Balta, Evren. "Ölü Bedenlerin Siyasal Yaşamları". *Öteki Olarak Ölmek*. amd. C. Evrim İflazoğlu - A. Aslı Demir. 145-161. Ankara: Dipnot Yayınları, 2016.
- Baudrillard, Jean. *Kötülüğün Şeffaflığı, Aşırı Fenomenler Üzerine Bir Deneme*. açr. Işık Ergüden. İstanbul: Ayrıntı, 2021.
- Baudrillard, Jean. *Simgesel Değiş Tokuş ve Ölüm*. açr. Oğuz Adanır. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2021.
- Bauman, Zygmunt. *Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri*. açr. Nurgül Demirdöven. İstanbul: Ayrıntı, 2018.
- Benjamin, Walter. *Son Bakışta Aşk (Walter Benjamin'den Seçme Yazılar)*. amd. Nurdan Gürbilek. İstanbul: Metis, 2014.
- Bland, D.S. "Romanda Fiziksel ve Sosyâl-Kültürel Çevre". açr. Prof. Dr. Sevim Kantarcıoğlu. *Roman Teorisi*. amd: Philip Stevick. 263-273. Ankara: Akçağ, 2004.
- Bozkurt, Harun. *Hetê Awanî û Temayan ra Analîzê Romananê Deniz Gunduzî*. Mêrdîn: Unîversîteya Artukluyî ya Mêrdînî, Enstîtuya Ziwananê Ganîyan yê Tirkîya, Şaxê Mayzanistê Ziwan û Kulturê Kurdan, Tezê Lîsansê Berzî, 2022.
- Brombert, Victor. *Fanilik Üzerine Düşünceler, Tolstoy'dan Primo Levi'ye*. açr. Akın Terzi. İstanbul: Kolektif Kitap, 2016.
- Brombert, Victor. *Mussing on Mortality, From Tolstoy to Primo Levi*. London: The University of Chicago Press, 2013.
- Butler, Judith. *Kırılğan Hayat; Yasın ve Şiddetin Gücü*. açr. Başak Ertür. İstanbul: Metis, 2018.
- Canetti, Elias. *Kitle ve İktidar*. açr. Gülşat Aygen. İstanbul: Ayrıntı, 2023.
- Dağılma, İbrahim. *Edebiyato Modern ê Zazaki (Dewır, Tewır u Mewzu)*. İstanbul: Vir, 2022.
- Dante. *İlahi Komedyâ*. açr. Rekin Teksoy. İstanbul: Oğlak, 2013.
- Elias, Norbert. *Ölmekte Olanların Yalnızlığı Üzerine*. açr. Oğuzhan Ekinci. İstanbul: İletişim, 2023.
- Freud, Sigmund. *Savaş ve Ölüm Üzerine Düşünceler*. açr. Saffet Emrem. İstanbul: Can, 2023.
- Gulgamiş Destanı*. açr. Sait Maden. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2022.
- Gunduz, Deniz. *Soro*. İstanbul: Vate, 2010.
- Gunduz, Deniz. *Kalaşnikof*. İstanbul: Vate, 2013.
- Gündüz, Deniz. *Kilama Pepûgî*. Ankara: Vartan, 2000.
- hêlîn, "Eseranê Hunerî de Temaya Mergî". açr. Serhat Kiliç. *Ewro, Kovara Teorî, Huner û Edebiyatî* 4 (2021), 42-57.
- Homeros. *İlyada*. açr. Azra Erhat - A. Kadir. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.
- Homeros. *Odysseia*. açr. Azra Erhat - A. Kadir. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.
- Lévinas, Emmanuel. *Ölüm ve Zaman*. açr. Nami Başer. İstanbul: Ayrıntı, 2021.
- Özsoy, Hişyar. "Araf'ta Kalmak: Tarih Mezarda Başlar". *Öteki Olarak Ölmek*. amd. C. Evrim İflazoğlu - A. Aslı Demir. 137-144. Ankara: Dipnot Yayınları, 2016.
- Platon. *Devlet*. açr. Sabahattin Eyüboğlu - M. Ali Cimcoz. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2022.
- Sayın, Zeynep. *Ölüm Terbiyesi*. İstanbul: Metis, 2021.
- Schopenhauer, Arthur. *Ölümün Anlamı*. açr. Ahmet Aydoğan. İstanbul: Say, 2022.
- Sofoklîs. *Antigoni*. açr. Tahirxan Giravî. Stenbol: Avesta, 2021.
- Yıldız, Pınar. "Sey Yew Romanê Verênî Kilama Pepûgî Ser o Analîzêk". *The Journal of Mesopotamian Studies*, Issue on Zazakî and Zazas (2020), 74-97.
- Yildiz, Pınar. "Berhemê Wextanê Pandemîyan û Merg". *Ewro, Kovara Teorî, Huner û Edebiyatî*, 4, (2021), 106-120.

Extended Abstract

The concept of death, which is as natural and old as the reality of human existence, has deeply affected all fields of art. The concept of death has changed and transformed over time. Especially in modern times, death's place and position in society has changed by losing its natural 'tameness', becoming 'wild' and becoming other. Despite all these changes and transformations, the effectiveness of death has not decreased. The theme of death has affected many fields, as well as literature, and death has been used as a theme in many literary texts. This theme is also frequently used and stands out in Kurdish literature. In this study, we traced the effects and traces of the theme of death through the analysis of three novels from Kurdish literature. Deniz Gunduz, the author of the novels that are the subject of this study, has been publishing his novels since 2000, and with his three novels published today, the author has an important place in Kirmanckî (Zazaki) novelism. *Kilama Pepûgî* (2000) is the author's first novel. After this novel, the author continued his novel writing with his novels *Soro* (2010) and *Kalaşnikof* (2013). In this study, we tried to trace the theme of death in Deniz Gunduz's novels. In these novels, we examined concepts such as the meaning of death, its sentence, the violence of death, and the effects of the concept of death itself on the basic elements of the novels, such as character, place, time, and fiction.

In his novels, Deniz Gunduz weaves historical and social issues around the violence and brutality of death. In Gunduz's novels, death affects the style and fiction of the novels like a protagonist. In these historical novels written with a realistic technique, death, with all its violence, is used as a leitmotif. In these novels, death and the violence of history deeply affect daily life with all its lethality. In these historical novels, social rules are generally based on death and killing, and taking revenge on the 'other' is one of the most basic social norms. That's why it's as if a red blood constantly bleeds from Gunduz's novels. Because most of the novel's heroes try to take their revenge, relax a little, and complete their mourning process thanks to this red bloodshed.

In Gunduz's novels, war, death, killing, violence in daily life, tribal rivalries, avenging the dead, not leaving the dead on the battlefield, graveless dead and unattended graves are very common. In these ongoing wars, people who are 'on one side' cannot get rid of their identity as 'on one side' even when they die. In other words, dead bodies also have a political life, identities that belong to 'one side' and represent 'one side'. That's why in wars, fighting is not only waged against living, fighting people, but the same war and violence is waged against dead bodies as well. Because heroes of the battlefield can be created from dead bodies, so in order to talk about complete defeat on the battlefield, it is necessary to win against dead bodies. Since the novels examined in this study are historical novels, all the destruction and brutality of history can be seen in these novels. Therefore, these novels also represent the collective memory of the society, and death has a place in this collective memory.

In Gunduz's novels, death has also entered people's dreams, which is why blood flows from people's dreams in these novels. Death also greatly affects nature, which is depicted in a lively, colorful and cheerful manner at the beginning of the novels. This lively and colorful nature is completely rotting due to death, dead people and graveless corpses. Blood gushes, splashes and flows over the fertile lands, over the white snow, over the holy pilgrimages. In these novels, there is a strong bond between humans and nature that nature and humans almost complete each other. At the beginning of the novels, we encounter a description of a lively and joyful nature that continues in its natural flow, and people live in this nature in a simple and natural way. However, when social conditions change, that living nature turns into a battlefield, and nature gets its share of the violence of war as much as people do. As the conditions of war get worse, it is as if people and animals change their places or become no different from each other. In other words, humans, who are 'natural predators', can replace animals that are 'natural prey'. The number of corpses left over from wars is so high that they are now natural prey for animals in this habitat. In these novels, all these deaths, killings, and the violence of war are depicted very realistically and clearly.